

**Təqsirin etirafı əqdi (plea bargaining) və onun Azərbaycanda
tətbiqi məsələləri ilə bağlı
Konsepsiya Sənədinin**

Analitik Təhlili

**Bakı hüquq mərkəzinin direktoru cənab Anar Ramiz oğlu
Bağirov tərəfindən təqdim edilən Konsepsiya Sənədi
5 sentyabr 2008-ci il tarixli**

**Analitik təhlil hazırlamışdır:
Dr. Richard Vogler
Susseks Hüquq Məktəbi
Susseks Universiteti
Falmer
İngiltərə**

12 Yanvar 2009-cu il

Mündəricat

1. Giriş

2. Konsepsiya Sənədində irəli sürülmüş arqumentlərin dəyərləndirilməsi

2.1 *Plea bargaining* “öz mahiyyətinə və təbiətinə görə” cinayət ədalət mühakiməsinin bir sıra fundamental məqsədlərinin həyata keçirilməsinə maneələr yaradır

2.1.1 *Plea bargaining* zərərçəkmiş şəxslərin qanunu mənafelərinin pozulması kimi

2.1.2 *Plea bargaining* müdafiə olunanın özünə və yaxın qohumlarına qarşı ifadə verməmək hüququnu və təqsirsizlik prezumpsiyasını pozur

2.1.3 *Plea bargaining* ədalətli mühakimə hüququnu və müstəqil məhkəmə tərəfindən mühakimə edilmək hüququnu pozur

2.1.4 *Plea bargaining* prokurorun səlahiyyətlərini genişləndirir

2.1.5 *Plea bargaining* prosesin erkən vaxtında baş verir

2.2 *Plea bargaining* işin bütün hallarının tam, ətraflı və obyektiv araşdırılmasını təmin etmir

2.3 *Plea bargaining* “ibtidai istintaq mərhələsində vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadəyə əlavə əsas” kimi

2.4 Ayrı-ayrı ölkələrdə *plea bargaining*-in tətbiqinin nəzərdən keçirilməsi göstərir ki, “əqdləşmə prosesində iştirakçılar əsl həqiqətin üzə çıxarılmasında deyil, daha çox öz mənafeləri üçün işin həll edilməsində (işə baxılmanın tez qurtarması, iş yükünün azalması və s.) maraqlıdırlar”.

2.5. Hakimlər, mühakimənin sübutlara əsaslanması ilə deyil, ancaq şəxsin etirafın nəticələrini dərk etməsi ilə maraqlanırlar

2.6 Baş tutmayan danışıqlarda müdafiə olunandan əldə edilmiş sübutlar sonradan ona qarşı istifadə edilə bilər

2.7 *Plea bargaining* yalancı etirafıların təşviq edicisi kimi

2.8. Digər ölkələrdə *plea bargaining*-dən istifadə “bu ölkələrin hüquq sistemlərinin xüsusiyyətlərindən” irəli gəlir

3. *Plea bargaining*-in üstünlükləri

3.1 Səmərəlilik

3.2 Gecikdirmələrin və lazım olmayan həbsdə saxlamaların minimuma endirilməsi

3.3 Zərərçəkmiş şəxslər üçün üstünlüklər

3.4 Bərpa edici ədalət və Barışma

3.5 Mühakimə üçün legitimliyin təmin edilməsi

3.6 *Plea bargaining*-in çəkişmə prinsipinə əsaslanan ədalət mühakiməsinin əsas elementi kimi

3.7 *Plea Bargaining* korrupsiyaya qarşı mübarizə silahı kimi

3.7.1 Digər ölkələrdə korrupsiyaya qarşı mübarizədə *plea bargaining*-in uğuru

3.8 *Plea bargaining* mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı vasitə kimi

4. *Plea bargaining*-in global yürüşü

4.1 *Plea bargaining* Qərbi Avropada

4.2. *Plea Bargaining*-in *common law* ölkələrində inkişafı

4.3. *Plea Bargaining* Latin Amerikasında

4.4 *Plea Bargaining* Asiyada

4.5 *Plea Bargaining* Şərqi Avropada

5. Nəticə

Təqsirin etirafı əqdi (plea bargaining) və onun Azərbaycanda tətbiqi məsələləri ilə bağlı Konsepsiya Sənədinin Analitik Təhlili

Richard Vogler.

1. Giriş

Təqsirin etirafı əqdi (plea bargaining) və onun Azərbaycanda tətbiqi məsələləri ilə bağlı Konsepsiya Sənədinin arqumenti (bundan sonra “Konsepsiya Sənədi”) təqsirin etirafı əqdlərinin və onun analoqlarının ABŞ-da¹, Fransada², Almaniyada³, İtaliyada⁴, Gürcüstanda⁵ qısa analizinə və Azərbaycanda mövcud təcrübənin təhlilinə⁶ əsaslanır. Bu yurisdiksiyalarda təqsirin etirafı əqdləri ilə bağlı (bundan sonra “plea bargaining”) verilən izahatlar düzgün tərtib edilib və sənəd bu barədə geniş məlumat verir. Ancaq təəssüflər olsun ki, bu spesifik metodların uğurunun təhlili və dəyərləndirilməsi və təsvir edilən *plea bargaining* modellərinin Azərbaycandakı vəziyyətlə əlaqələndirilməsi üçün çox az cəhdlər edilmişdir. Konsepsiya Sənədinin əsas arqumenti ondan ibarətdir ki, *plea bargaining* bir sıra ölkələrdə işləyə bilsə də, onlar digər ölkələrdə xüsusilə də Azərbaycanda “neqativ nəticələrə” gətirib çıxaracaq⁷. Bu nəticəyə səbəblər kimi aşağıdakılar göstərilmişdir.

1. *Plea bargaining* “öz mahiyyətinə və təbiətinə görə” cinayət ədalət mühakiməsinin bir sıra fundamental məqsədlərinin həyata keçirilməsinə maneələr yaradır.⁸
2. *Plea bargaining* institutu cinayət mühakimə icraatının cinayət təqibi ilə bağlı bütün halların hərtərəfli, tam və obyektiv araşdırılması, cinayət törətmiş şəxslərin ifşa və cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi, cinayət törətməkdə ittiham olunan şəxslərin təqsirini müəyyən edərək onları cəzalandırmaq və təqsirsiz şəxslərə bəraət vermək məqsədi ilə ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi kimi vəzifələrinin yerinə yetirilməsinə” imkan vermir.⁹
3. *Plea bargaining* “ibtidai istintaq mərhələsində vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadəyə əlavə əsas olur, zərərçəkmişlərin qanuni mənafeələrinin pozulmasına, ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı aradan qaldırılması mümkün olmayan ziddiyyətlərə və əsassız mürəkkəbliklərə gətirib çıxarır”.¹⁰
4. Digər ölkələrdə *plea bargaining*-in nəzərdən keçirilməsi göstərir ki, “təqsirin etirafı üçün əqdləşmə prosesində iştirakçılar bir çox hallarda əsl həqiqətin üzə çıxarılmasında deyil, daha çox öz mənafeləri üçün işin həll

¹ Səhifələr (s-lər)3-6. Başqa hal göstərilməyibsə bütün istinadlar Konsepsiya Sənədinədir.

² S-lər.6-11.

³ S-lər.11-13.

⁴ S-lər. 13-16.

⁵ S-lər.16-19.

⁶ S-lər.20-25.

⁷ S.32.

⁸ S.26.

⁹ S.31.

¹⁰ *Ibid.*

edilməsində (işə baxılmanın tez qurtarması, iş yükünün azalması və s.) maraqlıdırlar.¹¹

5. Hakimler şəxsin cinayətin törədilməsində təqsirinin sübut olunması məsələsi ilə deyil, onun təqsirin etirafının mahiyyətini dərk edib-etməməsi kimi məsələlərlə maraqlanırlar.¹²
6. Təqsirin etirafı üzrə aparılan baş tutmayan danışıqlar zamanı təqdim edilmiş ifadələr sonradan şəxsin əleyhinə istifadə edilə bilər.¹³
7. Təqdirin etirafı əsl təqsir deyil başda faktorlara əl atmaqla əldə edilə bilər.¹⁴
8. Digər ölkələrdə *plea bargaining*-dən istifadə “həmin ölkələrin hüquq sisteminin özünəməxsus xüsusiyyətlərindən irəli gəlir”.¹⁵

Konsepsiya Sənədinin Azərbaycanda təqsirinin etirafı əqdlərinin (*plea bargaining*) tətbiqi ilə bağlı obyektiv dəyərləndirmə aparması üçün iki əsas çatışmazlığı var və onlar irəli sürülmüş arqumentləri ciddi surətdə sarsıdır. Birincisi ondan ibarətdir ki, *plea bargaining*-in tənqidi demək olar ki, tamamilə subyektiv mövqeyə əsaslanmışdır və bu məsələlərlə bağlı mövcud olan çoxsaylı dəlillər nəzərdən keçirilməmişdir. İkincisi təqsirin etirafı əqdlərinin (*plea bargaining*) potensial faydasının göstərilməsi üçün heç bir cəhd edilməmişdir və sadəcə olaraq bir cümlədə təhlil edilmədən “istintaq və məhkəmə orqanlarının həddən artıq çox olan iş yükünün azalması, işlərə tez baxılıb həll edilməsi, maliyyə xərclərinin az tələb olunması və sair” qeyd edilmişdir.¹⁶

Nəticədə, aydındır ki, müəllif bu sualın hər iki tərəfi ilə bağlı balanslaşdırılmış arqumentlər təmin etməmişdir, ancaq bunun əvəzində dəlillərə əsaslanmayan subyektiv mövqeyə və polemikaya əsaslanmışdır. Mən ehtiramla deyərdim ki, bu məlumatlandırılmış siyasi idarəetmə üçün möhkəm baza ola bilməz.

Alternativ yol kimi, mən *plea bargaining*-in qəbul edilməsinə qarşı yuxarıda göstərilən səkkiz arqumentin hər birini qısaca olaraq mövcud elmi dəlillərin işığında təhlil etməyi təklif edirəm. Sonra, mən *plea bargaining*-in xeyrinə olan arqumentləri kritik təhlil edəcəm. Bundan sonra dünya ölkələrində, o cümlədən Azərbaycana oxşar hüquq sisteminin varisi olmuş ölkələrdə bu institutun istifadəsini təhlil edərək, bəzi nəticələri əldə etməyə cəhd göstərəcəm.

¹¹ *Ibid.*

¹² *Ibid.*

¹³ *Ibid.*

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ *Ibid.*

¹⁶ *Ibid.*

2. Konsepsiya Sənədində göstərilən arqumentlərin dəyərləndirilməsi

2.1 *Plea bargaining* “öz mahiyyətinə və təbiətinə görə” cinayət ədalət mühakiməsinin bir sıra fundamental məqsədlərinin həyata keçirilməsinə maneələr yaradır

Bu arqumentin Konsepsiya Sənədində ən ciddi etiraz kimi irəli sürüldüyü görünür. Azərbaycan cinayət mühakimə icraatının “vəzifələri” kimi əsasən şəxsiyyəti cinayətlərdən və vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə edilməsi hallarından qorumaq, cinayət törətmiş şəxsləri cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək və cəzalandırmaq, təqsirsiz şəxslərə bəraət vermək məqsədi ilə cinayətləri tezliklə açmaq və cinayət təqibi ilə bağlı bütün halları “hərtərəfli, tam və obyektiv”¹⁷ araşdırmaq göstərilir. Ancaq bu cür vəzifələr dünyada demək olar ki, bütün cinayət ədalət mühakiməsi sistemlərinə, o cümlədən *plea bargaining*-dən istifadə edən ölkələrə xasdır. Belə olduğu təqdirdə bu texnikanın Azərbaycanda məqsədemüvafiq olmadığı barədə fikirlər deməyə xüsusi səbəb görsənir.

Konsepsiya Sənədinin müəllifinə görə, *plea bargaining* Azərbaycan Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 10-cu maddəsi ilə təsbit edilmiş “qanunçuluq prinsipinin” pozulmasına gətirib çıxarır. Bu maddəyə əsasən cinayət prosesində qanunların müddəalarına əməl edilməlidir. Mövcud CPM-ə əsasən, göstəriləndiyi kimi, təqsirin etirafı şəxsin hələ cinayətdə təqsirli olmasını sübut etmir! Bu ikibaşlı bir arqumentdir, çünki aydındır ki, dünyanın digər ölkələrində olduğu kimi, bu prosedura icazə vermək üçün CPM asanlıqla dəyişdirilə bilər. Hər bir halda, Fransa və ya Almaniya kimi bir çox ölkələr hər hansı qanuni tənzimlənmə olmadan və ya bunun qanunçuluq prinsipini pozduğunu hesab etmədən *plea bargaining* institutundan istifadə etmişlər (müvafiq olaraq *correctionnalisation* and *Absprechen* prosedurları). Hər iki ölkə qanunçuluq prinsipinə ciddi əməl edən ölkələrdir.

2.1.1 *Plea bargaining* zərərçəkmiş şəxslərin qanunu mənafelərinin pozulması kimi

Növbəti arqument təqsirin etirafı üzrə razılaşmalarda zərərçəkmiş şəxsin rolunun zəif olması ilə bağlıdır. Bu CPM-in 12-ci və 19-cu maddələrinin pozulması kimi göstərilir. CPM-nin 12-ci maddəsinə əsasən cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar cinayət prosesində iştirak edən bütün şəxslərin hüquqlarına riayət olunmasını təmin etməlidirlər. CPM-in 19-cu maddəsinə görə cinayət təqibi orqanları zərər çəkmiş şəxsin hüquqi yardım almaq haqqını təmin etmək üçün tədbirlər görməlidirlər.¹⁸ Müəllifə görə hüquqların bu formada pozulması “zərərçəkmiş şəxsinin fikri nəzərə alınmadığı üçün”¹⁹ baş verir. Bu da cinayət nəticəsində zərərçəkmiş şəxsin pozulmuş hüquqlarının bərpa olunmamasına və beləliklə də zərərçəkmiş şəxsin özünü təhqir olunmuş hesab etməsinə səbəb olur.

Müəllif faktiki cəhətdən səhv olaraq göstərir ki, təqsirin etirafı üzrə razılaşma zamanı “heç bir cinayət təqibi həyata keçirilmir”²⁰ və beləliklə cinayət prosesinin iştirakçıları öz hüquqlarından məhrum olurlar. Təqsirin etirafı ilə bağlı

¹⁷s.25.

¹⁸*Ibid.*

¹⁹*Ibid.*

²⁰s.27.

əksər razılaşmaların əldə edilməsi cinayət təqibindən (ittiham irəli sürüldükdən) sonra baş verir və zərərçəkmiş şəxsin maraqlarını pozmayacaq razılaşmalar əldə edilməsi adətən cinayət təqibi orqanının məsuliyyətidir. Həmçinin səhv olaraq göstərilir ki, “bütün şəxslərin qanun qarşısında bərabərliyi prinsipi” (həmçinin Avropa İnsan Hüquqları üzrə Konvensiyanın 14-cü maddəsi ilə qorunan hüquq) bütün şəxslərlə dəqiqliklə eyni cür davranılmasını tələb edir. Zərərçəkmiş şəxsin mövqeyi və hüquqları (o hər bir halda həbsdə saxlanılan şəxs deyil) təqsirləndirilən şəxsdən və prosesdəki digər iştirakçılardan çox fərqlidir.

Buna baxmayaraq, haqlı olaraq deyilməlidir ki, təqsirin etirafını tətbiq edən çox yurisdiksiyalar, hal hazırda zərərçəkmiş şəxsləri danışıqlardan təcrid etməyə meyillidirlər. Junga görə:

“hətta kağız üzərində zərərçəkmiş şəxslərin daha yaxşı iştirakını təmin edən Kontinental Avropa prosedurları, danışıqlarda zərərçəkmiş şəxslərin vəziyyətinə qənaətbəxş həll yolları tapmamışlar. Bu prosedurlarda zərərçəkmiş şəxsin rolu baxılan işin təbiətindən asılı olaraq fərqlənə bilər. Bu iş barədə sadəcə olaraq məlumatlandırılmadan tutmuş prosesdə həqiqi tərəf kimi iştiraka qədər dəyişə bilər.”²¹

Ancaq prinsipcə zərərçəkmiş şəxslərin təcrid edilməsinin heç bir səbəbi yoxdur və sadəcə *plea bargaining*-i birinci tətbiq edən ölkələrin öz prosedurlarında zərərçəkmiş şəxslərə çox kiçik formal rol verməsi faktından irəli gələn tarixi varislikdir.

Ancaq bu da qaçılmaz deyil. Misal üçün Estoniya “həll etmə prosedurlarında” zərərçəkmiş şəxs prokuror və müdafiə olunanla birlikdə və azad şəkildə danışıqlardan sonra hər hansı “işin həlli üzrə razılaşdırma” tərəf olmalıdır. Bu razılaşma sonradan hakim tərəfindən təsdiq edilməli və ya rədd edilməlidir.²² Təqsirin etirafı əqdi nəticəsində zərərçəkmişlərə göstərilən əsaslı faydalar aşağıda 3.3-cü hissədə təhlil edilir.

2.1.2. *Plea bargaining* müdafiə olunanın özünə və yaxın qohumlarına qarşı ifadə verməmək hüququnu və təqsirsizlik prezumpsiyasını pozur

Plea bargaining-in növbəti tənqidləri onun cinayət prosesinin iki əsas fundamental prinsipini pozması iddialarına əsaslanır. Bu prinsiplərə xüsusilə CPM-nin 21-ci maddəsində təsbit edilmiş təqsirsizlik prezumpsiyası və Azərbaycan Konstitusiyasının 66-cı maddəsində və CPM-in 20-ci maddəsində təsbit edilmiş şəxsin özünə və yaxın qohumlarının əleyhinə ifadə verməmək hüququdur.²³

Təqsirsizlik prezumpsiyası əlbəttə həmçinin Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 6(2)-ci maddəsi ilə qorunur. Ədalətli mühakimə hüququ ilə bağlı müddəalar ABŞ Konstitusiyasının Dördüncü Əlavəsində öz əksini

²¹ JUNG, H. (1997), *Plea Bargaining and Its Repercussions on the Theory of Criminal Procedure. European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 5, s-lər. 112-122., s.121.

²² THAMAN, S. (2007), *Plea-Bargaining, Negotiating Confessions and Consensual Resolution of Criminal Cases. Electronic Journal of Comparative Law*, 11, s-lər. 1-54., s.25

²³ s.27

tapmışdır. Həmçinin özünə qarşı ifadə verməmək hüququ Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın (ICPCR) 14(3)(g) maddəsi və ABŞ Konstitusiyasının Beşinci Əlavəsi ilə qorunur.²⁴ Bu arqumentlər aşağıda göstərilən arqumentlərdən daha tutarlıdır və ədəbiyyatda geniş müzakirə edilmişdir. Qısaca olaraq, əgər müdafiə olunanların günahsız olduğu prezumpsiya edilirsə, onda onları məhkəmə mühakiməsi hüququndan istifadə etməyə görə cəzalandırmaq məntiqidirmi?²⁵ Müdafiə olunan üçün könüllü olaraq fundamental hüquqdan imtina etməsi tamamilə qəbul edilə biləndir (cinayət təqibinin əsaslı sübutlara əsaslandığı ana gədən günahsız hesab edilmək və ya özünə qarşı ifadə verməmək hüququ kimi), ancaq müdafiə olunanı hədə və ya cəza vasitəsilə bu hərəkətləri etməyə vadar etmə tamamilə başqa mövzudur. Ashworth-un göstərdiyi kimi :

Təqsiri sübut edilənə qədər günahsız hesab edilmək kimi fundamental hüquq mövcuddursa, məhkəmədə mühakimə edilmiş hər hansı şəxs tərəfindən bu hüquqdan istifadənin təqsirin etiraf etdiyi halda olduğundan daha yuxarı cəza ilə nəticələncəyi barədə fikirlər tamamilə səhvdir²⁶

Ancaq Lord Justice Auld təkidlə bu fikir ilə razılaşmadığını bildirmiş və hesab etmişdir ki, bu təqsirin etirafını yüngülləşdirici hallar kimi qəbul edilməsinə qarşı çıxır.

Ona görə, təqsir müəyyən edildiyi andan, təqsirin səmimi etirafı yüngülləşdirici hal kimi nəzərə alındığı kimi, təqsiri qeyri səmimi formada etiraf etməmənin aydın olaraq ağırlaşdırıcı hal kimi nəzərə alınmaması üçün heç bir məntiqi əsas yoxdur.²⁷

Buna baxmayaraq, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi, bu günə kimi, *plea bargaining*-in bu mənada 6-cı maddəni pozması barədə qərar qəbul etməmişdir. Həmçinin ABŞ Ali Məhkəməsi davamlı olaraq və aydın formada *plea bargaining*-i Konstitusiyaya uyğun hesab etmişdir.²⁸ *Plea bargaining* həmçinin Beynəlxalq Cinayət Tribunalının Nizamnamələrinin tərkib hissəsi kimi təsbit edilmişdir. Bu tribunallar beynəlxalq ictimaiyyətin ədalət mühakiməsi hüquqlarına sadıqlılığının nümunəsi kimi tanınır. Combs-a əsasən *plea bargaining* bu tribunalların davamlı mövcudluğu üçün mühüm ola bilər:

"*Plea bargaining* bir çox səbəblərə görə problematik olmasına baxmayaraq, Tribunalın məhsuldarlığını artıracaq və gələcəkdə beynəlxalq cinayət təqiblərini həyata keçirilməsi ehtimallarını gücləndirəcəkdir. Beynəlxalq cinayət ədalət mühakiməsinin qısa və təlatümlü tarixini nəzərə alaraq, bu fayda çəkilməmiş xərclərə mütənasib olacaq."²⁹

²⁴ASHWORTH, A. (1998), *The Criminal Process. An Evaluative Study*. Oxford: Oxford University Press., s.289-91.

²⁵BALDWIN, J. & MCCONVILLE, M. (1977), *Negotiated Justice. Pressures to Plead Guilty*. London: Martin Robertson.; ZANDER, M. (1992), *The Royal Commission's Crown Court Survey*. *New Law Journal*, 143, s-lər. 1730-1734..

²⁶ASHWORTH, *op cit.*, s.288.

²⁷ Lord Justice Auld (2001) *Review of the Criminal Courts in England and Wales*, s-lər.434-443, əldə etmək olar <http://www.criminal-courts-review.org.uk/auldconts.htm>, s.439.

²⁸ *Town of Newton v. Rumery*, 480 U.S. 386, 393 (1987).

²⁹COMBS, N.A. (2002), *Copping a Plea to Genocide: The Plea Bargaining of International Crimes*. *University of Pennsylvania Law Review*, 151, s-lər. 1-157., s.157.

Plea bargaining-in bu konstitusiya və insan hüquqları institutları və məhkəmələri tərəfindən qəbul edilməsi ehtimal ediləndir, çünki, ədalətli mühakimə hüququ ilə əlaqədar yuxarıda qeyd edilən prinsiplər dövlət orqanları ilə sərbəst şəkildə əməkdaşlıq etməyi deyil, məcburiyyət qarşısında özünə qarşı ifadə verilməsini qadağan edir.

Digər tərəfdən tam aydındır ki, Sovet dövründə etiraflardan məcburi qaydada istifadə³⁰ ilə bağlı müasir tarixi xatırlayan Azərbaycan müəllifləri və praktikləri bu cür texnikaların yenidən üzə çıxmasına şərait yaradan müddəalardan narahat olurlar. Ancaq qeyd etmək vacibdir ki, bu cür sui-istifadələr Sovet CPM-də *plea bargaining* ilə bağlı heç bir müddəa olmadığı hallarda da baş vermişdir. Bundan fərqli olaraq susmaq hüququ və təqsirsizlik prezumpsiyası mənşəcə məhz *plea bargaining*-i ilkin tətbiq edən ölkələrdə xüsusən İngiltərə və ABŞ-da³¹ əmələ gəlmişdir³². *Plea bargaining* üzrə tədbirlərin qəbul edilməsi və özünə qarşı ifadə verməmək, təqsirsizlik prezumpsiyası hüquqlarından sui-istifadə arasında heç bir zəruri tarixi əlaqə yoxdur. Əslində hər bir halda *plea bargaining*-i daha geniş tətbiq edən qərbi Avropa və şimali Amerika ölkələrində təcrübədə bu hüquqlar daha yaxşı müdafiə olunur. Ancaq bu o demək deyildir ki, *plea bargaining*-in tətbiqi rejimi, ədalətli mühakimə ilə bağlı digər təminatlarla və xüsusilə tutulma zamanı dərhal və bundan sonra vəkildən istifadə etmək üçün pozitiv hüquq, tutulma zamanı dərhal hüquqları barədə məcburi qaydada məlumatlandırılmaq hüququ ilə müşayiət olunmamalıdır. Belə olduqda Azərbaycan CPM-nin 19-21-ci maddələrindəki müddəalar tamamlanmış olurlar.

2.1.3 *Plea bargaining* ədalətli mühakimə hüququnu və müstəqil məhkəmə tərəfindən mühakimə edilmək hüququnu pozur

Digər tənqid onunla bağlıdır ki, təqsirin etirafı ilə bağlı əqdlər ədalətli mühakimə hüququnu və xüsusilə məhkəmə qarşısında CPM-nin 22-ci maddəsi ilə təsbit edilmiş ədalətli və açıq məhkəmə baxışı hüququnu pozur.³³ Bir daha vurğulanmalıdır ki, bu cür müddəalar təkcə Azərbaycan üçün xas deyillər və misal üçün “ədalətli və açıq” məhkəmə baxışı hüququ Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının (AİHK) 6(1)-ci maddəsi ilə, şahid ifadələrinə baxılması hüququ AİHK 6(3)(d) maddəsi və Mülki və Siyasi Hüquqları haqqında Beynəlxalq Paktın 14(3)-cü maddəsi ilə təmin edilmişdir. Bu məsələ də elmi ədəbiyyatda geniş müzakirə edilən əsaslı arqumentlərdən biridir. Misal üçün Alschuler-ə əsasən:

“*Plea bargaining* qeyri-qanuni yolla əldə edilmiş sübutların kənarlaşdırılması qaydası (exclusionary rule), anlaşıqlıq, üzvləşdirmə hüququnu, təqsirləndirilən şəxsin cinayət prosesində iştirak etmək hüququ, cinayət ədalət mühakiməsi administrasiyasının mətbuat və

³⁰ Bax eg ,VOGLER, R.K. (2005), *A World View of Criminal Procedure*. Aldershot: Ashgate. s-lər.64-78, 87-89.

³¹ *Ibid.*, s-lər.131-155.

³² Bax eg FISHER, G. (2003), *Plea Bargaining's Triumph: A History of Plea Bargaining in America*. Stanford: Stanford University Press..

³³ S-lər.27-8.

ictimaiyyət tərəfindən müşahidə edilmək hüququ kimi hüquqi doktrinanın bir sıra məqsədlərini sarsıdır.”³⁴

Ancaq bu tənqidlər aydın olaraq əsassızdırlar, çünki heç bir *plea bargaining* sistemi bütün ədalətli mühakimə hüququnun mövcud təminatlarından istifadə etməklə açıq məhkəmədə bütöv məhkəmə baxışı istəyən müdafiə olunan üçün heç bir maneələr yaratmır. Bütün müdafiə olunanların fundamental hüququ vardır ki, cinayət təqibi orqanından tələb etsinlər ki, özlərini təqsirli hesab edib etməməsindən asılı olmayaraq, onlara qarşı irəli sürülən cinayəti qərəssiz və müstəqil məhkəmə qarşısında sübut etsinlər. Bu hüquqa heç bir halda *plea bargaining* ilə xələl gətirilmir. Əslində “məhkəmə mühakiməsi kölgəsində”³⁵ təqsirin etirafı üçün danışıqların aparılması *plea bargaining* qanunları üçün vacib şərtidir. Hər iki tərəfin təklif edilən razılaşmadan imtina etmək və məhkəmə baxışı tələb etmək imkanı olmalıdır. Bu hüquqlar olmadan bir danışıqların aparılması mümkün deyildir.

Konsepsiya sənədi daha sonra təsdiqləyir ki, *plea bargaining* məhkəmə hakimiyyətini müstəqilliyinə xələl gətirir, çünki məhkəmələr onlara təqdim edilmiş sübutların qiymətləndirilməsi nəticəsində qərara gəlmək əvəzinə, prokurorlar tərəfindən əldə edilən nəticənin qəbul edilməsinə məcbur edirlər.³⁶ Bu cür istintaq modeli ilkin olaraq cazibədar görünsədə, o, nə mövcud təcrübənin təcəssümüdür, nə də nəzəriyyə nöqtəyi baxımından arzu edilən deyil. Bu hakimi arbitr deyil daha çox istintaqçı³⁷ (araşdırıcı) kimi göstərən həddindən artıq geri qalmış konsepsiyaya əsaslanır və vacib bir məsələni inkar edir ki, Azərbaycan CPM-nin 32.1-ci maddəsinin³⁸ təmin etdiyi kimi ədalət mühakiməsinin çəkişmə prinsipinə əsaslandığı hər hansı sistemdə hakim bütün hallarda hətta bu təqsirin etirafı əqdində göstərilə belə, hər iki tərəfin təqdim etdiyi sübatlara əsaslanmalıdır. Əslində bu prinsip aydın surətdə Azərbaycan CPM ilə qorunur. 32.2.3-cü maddədə göstərilir ki, “ittiham tərəfi cinayət hadisəsinin baş verməsini sübut edir” və 32.2.4-cü maddəyə əsasən müdafiə tərəfi cinayət təqibi ilə bağlı irəli sürülmüş ittihamı təkzib edir”. Konsepsiya Sənədində göstərilir ki, təqsirin etirafı əqdləri tərəflərin prosesdəki iştirakını çətinləşdirir.³⁹ Bu fikirlər aydın surətdə əsassızdır, çünki heç bir əqdləşmə hər iki tərəfin iştirakı olmadan əldə edilə bilməz!

2.1.4 *Plea bargaining* prokurorun səlahiyyətlərini genişləndirir

Konsepsiya Sənədi göstərir ki, “təqsirin etirafı üzrə sazişin bağlanması və ya onun bağlanmasından imtina hüququ prokurora məxsus olacaqdır. Onun bu qərarı isə daha çox subyektiv xarakter daşıyacaq. Bu zaman işin obyektiv həll

³⁴ ALSCHULER, A.W. (1983), Implementing the Criminal Defendant's Right to Trial: Alternatives to the Plea Bargaining System. *University of Chicago Law Review*, 50, s-lər. 931-1050. s.934.

³⁵ BIBAS, S. (2004), Plea Bargaining Outside the Shadow of Trial. *Harvard Law Review*, 117, s-lər. 2464-2547., s-lər.2465-2466.

³⁶ S.28.

³⁷ Bu konsepsiyadan hətta onu kəşf edən, Fransa Respublikası imtina edir. Bax Reuters, 6 Yanvar 2009, bu ünvandan əldə etmək olar

<http://www.reuters.com/article/worldNews/idUSTRE50529M20090106?feedType=RSS&feedName=worldNews>.

³⁸ Bu maddəyə görə “Azərbaycan Respublikasında cinayət mühakimə icraatı ittiham və müdafiə tərəfinin çəkişməsi əsasında həyata keçirilir.”

³⁹ S.28.

olunacağı haqqında danışmaq çətindir.”⁴⁰ Bu tənqidi fikir təqsirin etirafı üzrə razılaşmaların prokuror *diktatı* olduğu təsəvvürü yaradır. Hətta *plea bargaining* üzrə geniş ədəbiyyatın qısaca nəzərdə keçirilməsi göstərir ki, bu belə deyil və təqsirin etirafı əqdləri düzgün formada əldə edildikdə, real və bəzi hallarda gərgin mübarizədə keçən danışıqlar tələb edir.”⁴¹

2.1.5 Plea bargaining prosesin erkən vaxtında baş verir

Konsepsiya Sənədinə görə təqsirin etirafı üzrə sazişin təqsirləndirilən şəxslə deyil, şübhəli şəxslə bağlanması mümkündür. Bu a) təqsirin etirafının mahiyyəti ilə ziddiyyət təşkil edir” çünki belə şübhəli şəxs ona qarşı irəli sürülmüş cinayətlərdən mütləq halda xəbərdan olmur və bu prosedur ondan “düzgün etirafedici ifadənin” alınmasına mane olur.⁴² Yene də bu cür tənqid əsassızdır. Birincisi ittiham irəli sürülməmişdən əvvəl şübhəli şəxslə danışıqlar adətən təqsirlə deyil ittihamın dəyişdirilməsi ilə bağlı olur və təqsirin etirafı üzrə danışıqların bu mərhələdə baş verməsi çox nadirdir (və təcrübədə mümkün olmayan). Bir çox yurisdiksiyalarda olduğu kimi çox sadə olardı ki, şübhəli şəxslərə təqsirin etirafı üzrə razılaşmalar istisna edilsin.

2.2 Plea bargaining işin bütün hallarının tam, ətraflı və obyektiv araşdırılmasını təmin etmir

Bu tənqid Konsepsiya Sənədinin 30-31-ci səhifələrində öz əksini tapmışdır və “cinayət prosesinin obyektivliyi, qərəssizliyi və ədalətliliyi” üçün Azərbaycan CPM-nin 28-ci maddəsinin mahiyyətini əks etdirir. Tamamilə həqiqətdir ki, təqsirin etirafı ilə həll yolu cinayət işinə baxan məhkəmə tərəfindən iddia edilən hüquq pozuntusu ilə bağlı bütün hadisələr barədə tam və detallı təsəvvür yaratmağa imkan vermir, bu da prosedurun çatışmayan cəhətlərindən biri kimi hesab edilə bilər və aşağıda göstərilən faydalara qarşı qoyula bilər. Digər tərəfdən, xüsusən də ədalətli mühakimə hüququ ilə tənzimlənən əksər məhkəmə proseslərində, tam və obyektiv həqiqət reallıq deyil daha çox bir istəkdir. Prezumpsiyalar (misal üçün təqsirsizlik prezumpsiyası) və “ağlabatan şübhə olmadan” (beyond reasonable doubt) sübut etmək öhdəliyi, bunlar hamısı sübutların dəyərləndirilməsinin elmi obyektivliyini təhrif edir. Oxşar olaraq, müdafiə olunanın və ya digərlərinin müəyyən hallarda ifadə verməmək və ya sübutun dəyərindən asılı olmayaraq qanunsuz yolla və ya insan hüquqlarının pozulması yolu ilə əldə edilmiş sübutların istisna edilməsi ilə bağlı hüquqlar, - bunlar hamısı prosedurun həqiqi “obyektivliyini” təhrif edir. Qısaca olaraq, müdafiə olunanın insan hüquqları obyektiv həqiqət imperativi ilə toqquşduğu hallarda, həmişə insan hüquqları daha üstün qüvvəyə malik olmalıdır. Eyni qaydada müdafiə olunanın cinayəti etiraf etmək və onun işinin lazımsız gecikdirmə olmadan təqsirin etirafı yolu həll edilməsi hüququ, həmçinin müəyyən hallarda obyektiv həqiqətinin tələblərindən daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Bu toqquşan tələblər arasındakı balans göründüyü kimi müxtəlif yurisdiksiyalardan asılı olaraq bir-birindən fərqlənir və Konsepsiya Sənədində təklif edilən mütləq formada ifadə edilə bilməz.

⁴⁰ S.29.

⁴¹ Bax eg.SCOTT, R.E. & STUNTZ, W.J. (1991), Plea Bargaining as Contract. *Yale Law Journal*, 101, s-lər. 1909-1968.

⁴² S-lər.29-30.

Buna görə Weigend özünün “Alman Perspektivi” (German Perspektive) yazısında cinayət prosesində axtarıla bilən “həqiqətin” iki formasını müəyyən etmişdir. Birincisi “baş vermiş faktlara uyğunlaşdırma (eyniləşdirmə)”, bu məqsəd kimi həddindən artıq qeyri-realist görünür. İkincisi “prosessual həqiqət”dir və bu yuxarıda müzakirə edilən bütün təsnifatlara məruz qala bilər və “tərəflərin razılığı” (və ya təqsirin etirafı üzrə əqdlər) ilə prosesin modeli kimi müəyyən edilə bilər.⁴³

Weigend-ə görə hazırkı beynəlxalq cərəyanlar həqiqətin tapılmasında daha çox “tərəflərin razılığı” yanaşmasına üstünlük verirlər və belə bir nəticəyə gəlir:

“Sübutların kimin toplaması və ya təqdim etmə ilə kimin məşğul olmasının və məhkəmə qərarının tərəflərin konsensusuna əsaslanıb əsaslanmamasının və mübahisəli məhkəmə baxışının nəticəsi olmasının heç bir fərqi yoxdur - əsas element qərar verənin məntiqi müdafiə oluna bilən qərarının əsaslanma biləcəyi faktların toplanması və təqdim edilməsi üçün görünən, vicdanlı cəhdin olmasıdır.”⁴⁴

2.3 *Plea bargaining* “ibtidai istintaq mərhələsində vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadəyə əlavə əsas” kimi

Bu digər çox ciddi kritikadır və xüsusi diqqət tələb edir. Azərbaycanda məhkəmə və prokurorluq orqanlarına qarşı edilən korrupsiya iddiaları (bax aşağı 3.7) deməyə imkan verir ki, bütün məhkəmə prosesləri, xüsusilə açıq məhkəmə baxışı şəraitində keçirilməyən hallarda, sui-istifadəyə və korrupsiyaya məruz qala bilər. Təqsirin etirafı əqdləri əlbəttə prokurorluq orqanlarına əlavə səlahiyyətlər verir.⁴⁵ *Plea bargaining* öz-özlüyündə məhkəmə orqanlarında olan korrupsiya problemini həll edəcə bilməyəcək, ancaq bunu etmək üçün qanuni hakimiyyət orqanları üçün güclü alət təmin edəcəkdir. Tam şəffaflıq uğurlu *plea bargaining* sisteminin əsas xarakteristikasıdır və bu təbiətli heç bir islahat şəffaflıq təmin edilmədən nəzərdə tutulmamalıdır.

2.4 Ayrı-ayrı ölkələrdə *plea bargaining*-in tətbiqi şərtlərinin nəzərdən keçirilməsi göstərir ki, “əqdləşmə prosesində iştirakçılar əsl həqiqətin üzə çıxarılmasında deyil, daha çox öz mənafeləri üçün işin həll edilməsində (işə baxılmanın tez qurtarması, iş yükünün azalması və s.) maraqlıdırlar”.

Aydındır ki, “əsas məqsədi işi tez-bazar həll etmək və növbəti işə keçmək olan”⁴⁶ çox tələsən professionallar tənbel və səmərəsiz istintaqa və hazırlığa göz yuma bilərlər, bilərək ki, yəqin ki, iş məhkəməyə gedib çıxmayacaq. Prokurorlar cinayət işində sübutun qeyri mütənasibliyini kompensasiya etmək məqsədilə ürəyi istədikləri kimi danışıqlar arapmaq üçün həddindən artıq ittiham irəli

⁴³ WEIGEND, T. (2003), Is the Criminal Process about Truth: A German Perspective. *Harvard Journal of Law & Public Policy*, 26, s-lər. 157-173., s-lər.170-1.

⁴⁴ *Ibid.*, s.173.

⁴⁵ MOOHR, G.S. (2004), Prosecutorial Power in an Adversarial System: Lessons from Current White Collar Cases and the Inquisitorial Model. *Buffalo Criminal Law Review*, 8, s-lər. 165-220..

⁴⁶ ALSCHULER, *op cit.*, s.934.

sürməyə (overcharging) meyilli ola bilərlər⁴⁷ və hətta heyif çıxmaq üçün hərəkət edə bilərlər. Eyni qaydada, pulgir və həddindən artıq iş yükü olan müdafiə vəkili, bacarıqsız mühakimə vəkili, öz uğur reytingi barədə narahat olan vəkili və ya sadəcə öz opponentləri və ya məhkəmələrlə xoş ünsiyyət saxlamaq istəyən vəkili belə şirnikləndirmələrə tab gətirməyərək ola bilsin ki, öz müştəriləri təqsirlərini etiraf etməyə vadar etsinlər. Təcrübəsiz professionaldan gələn bu cür təzyiqlər, nəticəsi əvvəlcədən məlum olmayan məhkəmə baxışı ərəfəsində təlaşlı və təcrübəsiz müdafiə olunanı adətən çıxılmaz vəziyyətdə qoyur. Bu xüsusilə təqsirin etirafı əqdlərinin həbs və ya hətta (ABŞ-da) ölüm cəzasını aradan qaldırdığı hallarda daha çox baş verir.⁴⁸

Ancaq bu cür qeyri-səmimi təhlillərin şişirdilmiş olması haqqında ürəkəçən əlamətlər vardır. Kobayshi və Lott tərəfindən aparılan araşdırmalar göstərmişdir ki, müxtəlif kategoriya müdafiə olunanlar üçün mövcud olan müxtəlif imkanlar təqsir və təqsirsizlik baxımından təqsirin etirafı nəticələrinin düzgünlüyünə əhəmiyyətli dərəcədə təsir etməmişdir.⁴⁹ Kaliforniyada təqsirin etirafı ilə bağlı araşdırmalar göstərmişdir ki, oradakı hakimlər səmərəlilik və işə baxılması zamanı neytrallıq tələbləri arasında balans saxlamaq üçün çox vaxt sərf edirlər.⁵⁰ Hansı ədalət mühakiməsi sistemi olmasından asılı olmayaraq, uğur ən əsas onu işlədən şəxslərin professionallığından asılıdır.

2.5. Hakimler, mühakimənin sübutlara əsaslanması ilə deyil, ancaq şəxsin etirafın nəticələrini dərk etməsi ilə maraqlanırlar

Bu tənqidin gücü, tamamilə qəbul edilmiş *plea bargaining* sisteminin təbiətindən asılıdır. Tamamilə mümkündür ki, bir çox sistemlərdə olduğu kimi (bax daha sonrakı mətnə) əsas dəlillərin hakim tərəfindən qiymətləndirilə bildiyi qısaltılmış məhkəmə prosesi təmin edilsin və ya təqsirin etirafı razılaşmasını təsdiq etməmişdən əvvəl hakim tərəfindən sübutların araşdırılması tələb edilsin. *Plea bargaining*-in bəzi variantları hakimə yalnız müdafiə olunanın lazımı qaydada təmsil olunduğunu yoxlamaq və müdafiə olunanın təqsirin etirafının nəticələrini dərk etməsini yoxlamaq səlahiyyətli verirlər, ancaq bu bir çox həll yolları arasında mümkün vasitələrdən biridir.

2.6 Baş tutmayan danışıqlarda müdafiə olunan əldə edilmiş sübutlar sonradan ona qarşı istifadə edilə bilər

Yenə bu cür sui-istifadələrin qanunvericilik yolu ilə aradan qaldırılması çox asandır və Thaman vurğuladığı kimi:

“ABŞ-da və digər ölkələrdə əgər təqsirin etirafı üzrə danışıqlar baş tutmamişsa və ya bu cür konsensual prosedurlar hakim tərəfindən rədd edilmişdirsə cinayət təqibi orqanları, məhkəmə mühakiməsi zamanı

⁴⁷CARP, R.A., STIDHAM, R. & MANNING, K.L. (1996), *Judicial Process in America*. Washington: Congressional Quarterly., s-lər.177-178.

⁴⁸EHRHARD, S. (2008), Plea Bargaining and the Death Penalty: An Exploratory Study. *Justice System Journal*, 29, s-lər. 313-325.

⁴⁹KOBAYASHI, B.H. & LOTT, J.R. (1996), In Defense of Criminal Defense Expenditures and Plea Bargaining. *International Review of Law & Economics*, 16, s-lər. 397-416.

⁵⁰LEE, S.H. (2005), The Scales of Justice: Balancing Neutrality and Efficiency in Plea-Bargaining Encounters. *Discourse & Society*, 16, s-lər. 33-54.

konsessual prosedurlar nəticəsində müdafiə olunandan əldə edilən hər hansı ifadələri istifadə edə bilməzlər.”⁵¹

Əgər müdafiə olunanlar danışıqlar aparmağa həvəsləndirilirsə, bu cür məhdudiyyətlər həddindən artıq vacibdir.

2.7 *Plea bargaining* yalancı etirafların təşviq edicisi kimi

Konsepsiya Sənədi iddia edir ki, etiraflar etiraf edən təqsirindən başqa digər faktorlara əsaslanma bilər⁵² və bu məhkəmənin qərarında öz əksini tapa bilər. Belə olduqda qərar faktların obyektiv istintaqına əsaslanmayacaq.⁵³ Bir daha olaraq, bu tənqid çəkişmə prinsipinə əsaslanan prosedurun təbiətinin düzgün olaraq başa düşülməməsindən irəli gəlir. “Sübutların şahı” hesab edilən təqsirin etirafı inkizitorial cinayət hüquq sistemində böyük yükə malik olmuşdur. Bu sistemin digər prioriteti “obyektiv həqiqəti” nəyin bahasına olursa olsun təmin etmək olmuşdur. Bu iki xüsusiyyət birlikdə məhz elə Konsepsiya Sənədində göstərilən sui-istifadə hallarının, xüsusilə “ibtidai istintaq dövründə işgəncənin, hədələmənin, aldatmanın və digər qəddar, qeyri-insani və ya alçaldıcı hərəkətlərin tətbiq edilməsinə” şərait yaratmışdır.⁵⁴ Bu yalnız “rəsmi” istintaqa əsaslanan prosedurun simptomlarıdır və çəkişmə, danışıqlar, ittiham və müdafiə tərəfinin paralel araşdırmasına əsaslanan prosedurlarda adətən daha az baş verir. Müdafiə olunanın müstəqil hüquqi yardımdan və vəkildən istifadə edə bilmədiyi halda *plea bargaining* yəgin ki, səmərəsiz olacaqdır.

Öz vəkili tərəfindən təqsirin etirafına vadar edilən günahsız ancaq riski xoşlamayan müdafiə olunanla bağlı problemlər ədəbiyyatda geniş yer tutmuşdur.⁵⁵ Bu məsələ ilə bağlı məlumatlara adətən arxalanmaq olmaz. AŞB-da Blumber iddia edirdi ki, 1967-ci ildə təqdirini etiraf edənlərin 51.6%-i onun sorğusunda özlərini təqsirsiz hesab edirdilər⁵⁶, ancaq Gross *et al* hesab etmişdir ki, sonradan bəraət alanların yalnız 6%-i əslində təqsirlərini etiraf etmişlər.⁵⁷ Əslində, yalancı etiraflara əsaslanaraq təqsirini etirafı edən ancaq faktiki olaraq günahsız olan müdafiə olunanların sayının çox olması barədə ABŞ-da və digər yerlərdə mövcud olan araşdırmaların heç birində inandırıcı dəlil yoxdur.⁵⁸ Howe yazır ki,

“Biz inanmırıq ki, məhkəmə nəticələri sosial dəyərin yeganə və ya hətta ən yaxşı tədbirini və ya cinayət ədalət mühakiməsinin ədalətliliyini təmin edir. Eyni səbəbə görə biz belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, təqsirin etirafı üçün imkanı təmin edən sistem, bu imkanı təmin etməyən sistemə

⁵¹ THAMAN, *op cit.*, s.31.

⁵² S.30.

⁵³ S.29.

⁵⁴ S.30.

⁵⁵ BALDWIN & MCCONVILLE, *op cit*; MCCONVILLE, M. & BRIDGES, L. (1993), Pleading Guilty While Maintaining Innocence. *New Law Journal*, 143, s-lər. 160-161.; PALMER, G. (1999), Abolishing Plea Bargaining: An End to the Same Old Song and Dance. *American Journal of Criminal Law*, 26, s-lər. 505-536., s.519; ASHWORTH, *op cit*, s-lər.283-4.

⁵⁶ BLUMBERG, A.S. (1967), *Criminal Justice*. Chicago: Quadrangle Books., s-lər.90-94.

⁵⁷ GROSS, S.R., JACOBY, K., MATHESON, D.J., MONTGOMERY, N. & PATIL, S. (2005), Exonerations in the United States, 1989 through 2003. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 95, s-lər. 1-36., s.12.

⁵⁸ HOWE, S. (2005), The Value of Plea Bargaining. *Oklahoma Law Review*, 58, s-lər. 599-636..

nisbətən ictimai maraqlar və müdafiə olunanın maraqlarına daha çox xidmət edir.”⁵⁹

2.8. Digər ölkələrdə təqsirin etirafı üzrə əqdlərin istifadəsi “bu ölkələrin hüquq sistemlərinin xüsusiyyətlərindən” irəli gəlir

Dünya üzrə, həmçinin Azərbaycanla eyni xarakteristikaya malik ən müxtəlif yurisdiksiyalarda, plea bargaining-in qəbul edilməsi universal xarakter almışdır. Bunu nəzərə alaraq (bax aşağı 4-cü hissəyə) bu tənqidin ətraflı araşdırılmasına ehtiyac qalmır.

3. Plea bargaining-in üstünlükləri

3.1 Səmərəlilik

Plea bargaining-in əsas üstünlüyü onun işlərə baxılmasının səmərəli və tez baxılmasını təmin etməsidir. Bir sıra mötəbər ABŞ müəllifləri daha uzağa gedərək bildirmişlər ki, “bütövlükdə cinayət ədalət mühakiməsi sistemi, özünün yaşaması üçün təqsirin etirafı əqdlərindən asılıdır.”⁶⁰ 1970-ci illərdə Ali Məhkəmənin sədri Burger *plea bargaining*-in ləğv edilməsinin kataklizmik nəticələrini təsvir etmişdir və bildirmişdir belə halda mübahisə doğuran məhkəmə işlərinin sayının artması sistemi iflic edər:

“İlk baxışda təqsirin etirafının sayında kiçik faiz dəyişməsi kimi görünən vəziyyətin nəticələri sonradan dəhşətli ola bilər. Təqsirin etirafının 90 %-dən 80%-ə qədər düşməsi məhkəmə hakimiyyətinin insan və maddi resurslarının – hakim, məhkəmə, katiblər, məruzəçilər, andlılar, məhkəmə zalları - iki dəfə artırılmasını tələb edir. Bu rəqəmin 70%-ə endirilməsi bu tələbatların üç dəfə artırılmasını tələb edir.”⁶¹

Plea bargaining-in ləğv edilməsinin məhkəmə resursları və məhkəmə vaxtı⁶² üçün doğuracağı əlavə xərcləri dəyərləndirmək üçün cəhdlər edilməsinə baxmayaraq, onun dəqiq həcmi demək mümkün deyil və bu yəqin ki, yurisdiksiyadan yurisdiksiyaya fərqlənəcəkdir. *Plea bargaining*, resursların idarə edilməsində geniş sərbəstliyə icazə verən və məhkəmə prosesi xərclərinin konsensual razılaşma ilə həll edilə bilməyən mürəkkəb işlərə və ya siyasi və yurisprudensiya baxımından vacib yüksək profilli işlərə cəmlənməsinə icazə verən effektiv bazar sistemidir.⁶³ Grossman və Katz əminliklə irəli sürürlər ki, *plea bargaining* həm dövlət həm də müdafiə olunan üçün əla “sığorta vasitəsi”dir və eyni zamanda səmərəli “rentqen” rolunu oynayır.⁶⁴

⁵⁹ *Ibid.*, s.636.

⁶⁰ George Fisher: *A Practice As Old As Justice Itself*, *New York Times*, 28 September 2003.

⁶¹ Cited in PALMER, *op cit*, s.512.

⁶² Alschuler (1983-cü ildə), mühakimə pilləsinə qədər gəlib çıxan hər bir cinayətdə təqsirləndirilən şəxs üçün andlıların iştirakı ilə üç günlük məhkəmə prosesinin keçirilməsinə çəkilən illik xərci \$843 milyon hesablamışdır” (ALSCHULER, *op cit*, s.938).

⁶³ GUIDORIZZI, D.D. (1998), Should We Really “Ban” Plea Bargaining?: the Core Concerns of Plea Bargaining Critics. *Emory Law Journal*, 47, s-lər. 753-783., s.765.

⁶⁴ GROSSMAN, G.M. & KATZ, M.L. (1982), *Plea Bargaining and Social Welfare*. Princeton: Woodrow Wilson School, Princeton University..

3.2 Gecikdirmələrin və lazım olmayan həbsdə saxlamaların minimuma endirilməsi

Azərbaycanda təcridxanalarda saxlanılanların 14.7%-i mühakimə edilməyən şəxslərdir⁶⁵ və icraatda olan işlərin konsensual yolla sürətli həll edilməsi bu ümumi rəqəmi əhəmiyyətli dərəcədə azalda bilər və lazımsız həbsdə saxlamaları minimuma endirə bilər. Cinayət işlərinin baxılması zamanı gecikdirmələr yuxarıda 2.1-ci hissədə istinad edilən dəlillərdən az olmayaraq müdafiə olunanların insan hüquqlarının pozulmasıdır. Əslində bir sıra beynəlxalq sənədlər tələb edir ki, cinayət işləri “ağlabatan müddət ərzində” baxılsın.⁶⁶ İbtidai istintaq dövründə sübutların dəyərləndirilməsinə uzun müddət sərf edən və məcburi qaydada məhkəmə baxışı tələb edən ölkələrdə, təqsirin etirafı əqdlərinə icazə verən ölkələrə nisbətən pressessual gecikdirmələr aydın olaraq daha ciddi problemdir. 1998-ci ildə təqsirin etirafı əqdləri üzrə islahatları həyata keçirməmişdən əvvəl, Fransa beş il davam edən prosesə görə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi tərəfindən cəzalandırılmışdır.⁶⁷ 2006-cı ildə məhkəmə, təəccüb doğurmadan belə qərara gəlmişdir ki, Türkiyə işində on il gecikdirmə həddindən artıq çoxdur.⁶⁸ Keçmiş sovet bloku dövlətləri indi AİHM-nin sürətli məhkəmə baxışı üzrə işlərinin üçdə birindən çoxunu təşkil edir⁶⁹ və bəzi ölkələr hətta İtaliya⁷⁰ və Fransa⁷¹ kimi bu tələbləri pozan ənənəvi ölkələri üstələyirlər. İşlərə baxılmasının hər hansı formada sürətləndirilmiş və ya konsessual formasının qəbul edilməsi zərurəti belə ürəkaçmayan statistika ilə təsdiqlənir.

3.3 Zərərçəkmiş şəxslər üçün üstünlüklər

Plea bargaining zərərçəkmiş şəxsi gözlənilməyən nəticələrdən və ya məhkəmə prosesində ifadə verməklə və sui-istifadə edilməklə sual cavaba tutulmaqla mümkün ikinci dəfə zərərçəkmiş vəziyyətə düşməkdən qorumaq üstünlüyünə malikdir. Bu müdafiə uşaq və zəif şahidlər üçün xüsusilə dəyərlidir.

3.4 Bərpa edici ədalət və Barışma

İşlərin konsessual həll edilməsi həmçinin işlərin bərpaedici ədalət (Restorative Justice) və barışma qaydasında həll edilməsi üçün geniş imkanlar açır. Barışma keçmiş sovet ölkələrinin bir çoxunda populyardır, bu ölkələrdə məcəllələr müdafiə olunanın zərərçəkmiş şəxslə barışmaq “hüququ”nu təmin edir. Thaman vurğuladığı kimi,⁷² bu hüquq zərərçəkmiş şəxsin şikayəti əsasında

⁶⁵ World Prison Brief, bu ünvandan əldə etmək olar

http://www.kcl.ac.uk/depsta/law/research/icps/worldbrief/wpb_country.php?country=121

⁶⁶ AİHK 6(1)-ci maddəsi, Mülki və Siyasi Hüquqları haqqında Beynəlxalq Paktın 14(3)-cü maddəsi “lazımsız gecikdirmələr olmadan” mühakimə edilməsini tələb edir, Bax həmçinin VENİSİYA KOMİSSİYASI (2006). Study 316/2004 on the Effectiveness of National Remedies in Respect of Excessive Length of Proceedings, Strasbourg, Council of Europe.

⁶⁷ *Reinhardt və Slimane Kaïd v. Fransa*. (23043/93;22921/93) [1998] AİHM 23 (31 Mart 1998).

⁶⁸ *Vayic v. Türkiyə* 18078/02 [2006] AİHM 636 (20 İyun 2006).

⁶⁹ TRECHSEL, S. (2005), *Human Rights in Criminal Proceedings*. Oxford: Oxford University Press., s.149.

⁷⁰ CHIAVARO, M. (2001), Art.6. In S. BARTOLE, B. CONFORTI & G. RAIMONDI, eds., *Commentario alla Convenzione Europea per la Tutela dei Diritti dell'Uomo e Della Libertà Fondamentali*. Milan: Cedam.

⁷¹ HODGSON, J. (2005), *French Criminal Justice. A Comparative Account of the Investigation and Prosecution of Crime in France*. Oxford: Hart., s-lər.36 & 63.

⁷² THAMAN, *op cit*, s.15.

başlanılan işlərə münasibətdə Sovet dövründən Rusiya Federasiyasının CPM-nə daxil edilmişdir⁷³ və sonradan Ermənistan,⁷⁴ Belarus⁷⁵, Latviya,⁷⁶ Litva,⁷⁷ Tajikistan⁷⁸ və Özbəkistanın⁷⁹ CPM-lərinə daxil edilmişdir. Azərbaycanda digər bir çox Sovet dövlətlərində olduğu kimi, mülki tərəf öz şikayətini geri götürə bilər və müdafiə olunanla barışıq razılığına girə bilər.⁸⁰ Birləşmiş Millətlər Təşkilatı və Avropa İttifaqı kimi qurumlar tərəfindən hazırda təşviq edilən⁸¹ Restorativ (barışıq) ədalət hərəkatı həmçinin işlərə baxılmasında bir növ sərbəstliyi təklif edən cinayət ədalət mühakiməsi çərçivəsinə əsaslanır, bu da *plea bargaining*-in xarakteristikasından biridir.

3.5 Mühakimə üçün legitimliyin təmin edilməsi

Təqsirin etirafından istifadə edilməsi həmçinin müdafiə olunana ictimai qaydada azad şəkildə təqsirini və peşmançılığını tanımağa imkan verir. Bu forma "reintegrativ utandırma" cinayət törədənlərin reabilitasiyasının əsas elementlərindən biri olduğu hesab edilir.⁸² Bu cinayət törədəni törətdiyi cinayətlə əlaqələndirir və identifikasiya edir və onu ictimai mühakimədə aktiv və razı tərəf edir. Qısa formada desək, təqsirin etirafı mühakimə üçün legitimliyi təmin edir. Ancaq cəza digər orqan (məhkəmə) tərəfindən tətbiq ediləcəyi təqdirdə belə nəticə əldə edilə bilməyəcəkdir.

3.6 *Plea bargaining* çəkişmə prinsipinə əsaslanan ədalət mühakiməsinin əsas elementi kimi

Konsessual həll etmə, müdafiə olunanla passiv obyekt kimi deyil daha çox aktiv iştirakçı kimi davranan sistemin ideoloji ürəyidir. O, çəkişmə prinsipinə əsaslanan sistemin özəyini təşkil edir, beləki *common law* sistemlərində, məhkəməyə qədər olan müddətdə məhkəmə baxışında olan qədər tərəflər bir-biri ilə çəkişmə şəraitində üzləşirlər və razılaşmalar adətən gərgin və möhkəm danışıqların nəticəsində əldə edilir və bunlar təz-təz nəzərəcarpacaq ədavət şəraitində baş verir. Uğurlu və ədalətli danışıqlar tamamilə məsələlərin geniş dəyərləndirməsinə icazə verən, mühakiməyə xarici iştirakçıları cəlb edən və ədalətli mühakimə prosesinə tam ixtiyar verən məhkəmə baxışı prosesindən asılıdır. Əgər müdafiə olunan danışıqlara getməkdən imtina edirsə, heç bir prosesual əngəllər onu tam məhkəmə baxışına getmək yolundan çəkəndirə bilməzlər.

⁷³ (§5(6) CPM.

⁷⁴ §36.

⁷⁵ §§26(2), 29(1)(5), 30(1) (2).

⁷⁶ §§536-38.

⁷⁷ §§207, 420.

⁷⁸ §§5(para.1)(3), 5.3.

⁷⁹ §§582-86.

⁸⁰ CPM-nin 32.2.10-cu maddəsi.

⁸¹ MIERS, D. (2001), *An International Review of Restorative Justice*. London: Home Office.

⁸² BRAITHWAITE, J. (1989), *Crime, Shame and Reintegration*. Cambridge: Cambridge University Press.

3.7 *Plea bargaining* korrupsiyaya qarşı mübarizə silahı kimi

Korrupsiya “ölkənin son illərdə nail olduğu geniş iqtisadi artımı təhlükəyə ala biləcək və Azərbaycanın sosial və siyasi inkişafına təhlükə ola biləcək ciddi problem”⁸³ kimi hesab edilmişdir. Xüsusilə neft sektorunda korrupsiya daha ziyan vericidir⁸⁴, belə ki, verilən rüşvətlərin məbləği ümumilikdə \$980 milyon ehtimal olunur.⁸⁵ Transparency International Azərbaycan tərəfindən 2003/4-cü ildə həyata keçirilən araşdırma endemik korrupsiyanın ictimaiyyət tərəfindən geniş surətdə qəbul edilməsini narahatlıqla göstərmişdir.⁸⁶ Bunlara xüsusilə Azərbaycan QHT-si olan Qeyri-hökumət təşkilatlarının Əməkdaşlıq Şəbəkəsinin göstərdiyi kimi ən çox narahatlıq doğuran qurumlardan biri olan məhkəmə hakimiyyəti orqanlarında iddia edilən korrupsiya aiddir.⁸⁷ Beynəlxalq QHT Global Integrity daha uzağa gedərək qeyd etmişdir ki, azadlıqdan məhrum etmə cəzası \$2,000 ətrafında pul müqabilində azaldıla bilər, yol hadisəsi üzrə istintaq \$1,000 dayandırıla və hökmdə təkzibolunmaz əsaslı sübut \$50,000-a alınabilir⁸⁸.

Azərbaycan 8 İyun 2000-ci il tarixli “Azərbaycan Respublikasında korrupsiyaya qarşı mübarizənin gücləndirilməsi haqqında” Prezident fərmanından başlayaraq heç zaman bu problemin həlli üçün qətiyyətli tədbirlər görməmişdir. Eyni ildə yeni CPM-nin qəbulundan sonra, məhkəmələrin 60%-i yenilənmişdir,⁸⁹ bu da BMT-nin Transmilli və Mütəşəkkil Cinayətkarlığa qarşı Konvensiyasının Azərbaycan tərəfindən necə ciddi qəbul edilməsini göstərmişdir. Prezident Əliyev 2003-cü ildə inauqurasiyasından sonra, korrupsiyaya qarşı mübarizəni özünün prioriteti etmişdir. Azərbaycan 11 Fevral 2004-cü ildə Avropa Şurasının korrupsiya ilə əlaqədar mülki-hüquqi və cinayət məsuliyyəti haqqında konvensiyalarına qoşulmuşdur, həmin ilin mart ayında Korrupsiyaya qarşı mübarizə idarəsi yaratmışdır. O, Avropa Şurasının Korrupsiyaya qarşı Dövlətlər Qrupuna 2004-cü il 1 iyunda qoşulmuşdur⁹⁰ və bundan sonra bir neçə vacib tədbirlər həyata keçirmişdir. Bunlara 2005-ci ildə Korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Komissiya, 2004-2006-cı illər üzrə Korrupsiyaya qarşı Dövlət Proqramı və onu 2007-ci ilin iyulunda əvəzləyən yeni Şəffaflığın artırılması və Korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Milli Strategiya daxildir.

Ancaq, Michael-in mövqeyinə görə:

Korrupsiyaya qarşı Azərbaycan hüquqi çərçivəsinə xas olan problemlərin çoxu digər keçmiş Sovet ölkələrinə xasdır. Bu problemlərə əsasən yerli orqanlar tərəfindən icra edilə bilinməyən həddindən artıq qanunvericilik

⁸³ Korrupsiyaya qarşı Dövlətlər Qrupu (GRECO) (2006) Azərbaycanla bağlı Dəyərləndirmə Məruzə. Strasburq, Avropa Şurası.

⁸⁴ *Report in Corruption in Azerbaijan Oil Industry Prepared for EBRD & LFC Investigation Arms*, əldə etmək üçün bax http://www.bicusa.org/Legacy/BTC_corruption_claim_COIWRP.pdf

⁸⁵ Bax eg MICHAEL, B. (2008), *Anti-Corruption Law: Lessons for Former Soviet Countries from Azerbaijan. Working Paper.*, s.10

⁸⁶ <http://www.transparency.az/index.php>. Bax həmçinin RASIZADE, A. (2003), *Azerbaijan in transition to the “New Age of Democracy”*. *Communist and Post-Communist Studies*, 36, s-lər. 345-372. s-lər.355-7.

⁸⁷ <http://report.globalintegrity.org/Azerbaijan/2007/notebook>

⁸⁸ <http://report.globalintegrity.org/Azerbaijan/2007/>

⁸⁹ JABBAROV, F. *Information on Measures Undertaken for Combating Corruption in Azerbaijan. International Review of Penal Law*, 74, s-lər. 459-467., s.465.

⁹⁰ ETS 173 & 174.

strategiyaları və fəaliyyət planlarının qəbul edilməsi, icra orqanlarına korrupsiyaya qarşı qərar qəbul etmək üçün lazımi səlahiyyətlərin verilməməsi və cinayət, mülki və inzibati məcəllələrin qeyri-qənaətbəxş istifadəsi aiddir. Donorlar tərəfindən verilən məsləhətlər – misal üçün Avropa İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının Keçid İqtisadiyyatları üçün Şəbəkəsi - ya bu problemləri daha kəskinləşdirir (Azərbaycan və digər hökumət islahat proqramlarına səhv təsəvvür verməklə) ya da hökumət orqanları tərəfindən icra edilə bilməyən mücərrəd məsləhətlər verirlər.”⁹¹

Plea bargaining rejimi, digər tərəfdən korrupsiyaya və mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı sınaqdan keçmiş, yoxlanılmış və praktiki silah kimi - yəqin ki, yeganə uğurlu silah kimi - çıxış edir. O, həm regional həm də beynəlxalq səviyyədə təəssürat verici nəticələrə malikdir. Daha sadə formada deyilsə, təqsirin etirafı əqdləri prokurorlara bu cür cinayətkarlığı qoruyan sükutun və qorxunun divarlarını sındırmağa imkanı verir. Hökmün azaldılmasının əvəzində, cinayət konspirasiyalarında iştirak edən kiçik iştirakçılar yüksək səviyyəli iştirakçılara qarşı prokuror tərəfindən şahid kimi çıxış edə bilərlər, beləliklə “korporativ fırıldaqçılığın gizliliyini və mürəkkəbliyini yarmağa” prokurora imkan verəcəkdir.⁹² Richman-a görə :

“Əməkdaşlıq edən şəxsin ifadələrinin faydası ən çox gizli hərəkətlər və heç bir zərərçəkmiş olmadığı hallarda olur. ... ölüm, korrupsiya və mütəşəkkil cinayətkarlıq... . Daha çox baş verən hallar ondan ibarətdir ki, cinayətkar qrupun liderləri, cəmiyyətlə birbaşa təmasda olmadıqlarından özlərini informatorlardan, agentlərdən və nəzarətdən təcrid edilirlər və buna görə də aşağı və ya orta səviyyədə cinayətin digər iştirakçılarının şahid ifadələri ilə ələ keçirilirlər. Belə ifadələr olmadan, ən təqsirli cinayətkarlar heç vaxt mühakimə edilə bilməzlər.”⁹³

3.7.1 Digər ölkələrdə korrupsiyaya qarşı mübarizədə *plea bargaining*-in uğuru

Korrupsiya işlərində yüksək rütbəli cinayət törədənlərin cəzasızlığına qalib gəlmək üçün əməkdaşlıq edənlərin ifadəsinin alınması üçün *plea bargaining* çox qeyri-adi uğurlu və konkret nəticələrə malik taktikadır. Baş Prokurorun (Attorney General) ABŞ Ədliyyə Departamentinin Antiinhisar Bölməsinin Cinayət işlərində İcra məsələləri üzrə Köməkçisinin müavini Scott Hammondun bu yaxınlarda vurğuladığı kimi “son iyirmi il ərzində, antiinhisar cinayətlərinə görə ittiham edilən korporativ təqsirləndirilən şəxslərin 90 faizdən çoxu Bölmə ilə təqsirin etirafı əqdinin əldə edilməsinə razılıq verərək təqsirlərini etiraf etmişlər və Bölmənin cinayət istintaqı ilə əməkdaşlıq etmişlər”.⁹⁴

Bir misalı götürək, ENRON dələduzluq işində iştirak edən vəzifəli şəxslərə qarşı silsilə ittihamların uğurunun böyük hissəsi əsasən prokurorların yuxarıda

⁹¹ MICHAEL, *op cit*, s.32.

⁹² MOOHR, *op cit*, s.183.

⁹³ RICHMAN, D.C. (1995), The Costs and Benefits of Purchasing Information from Scoundrels. *Federal Sentencing Reporter*, 8, s-lər. 292-295., s.292.

⁹⁴ İstinad edilmişdir: LAWRENCE, J.O.K., M.; RAB, S.; NAKHWAL, J. (2008), Hardcore Bargains: What Could Plea Bargaining Offer in UK Criminal Cartel Cases? . *Competition Law Journal*, 7, s-lər. 17-42., s.29.

göstəridiyi kimi təqdirin etirafı ilə əlaqədar danışıqlar apara bilməsi idi.⁹⁵ Brickley 88 ittiham edilən vəzifəli şəxslərin və cinayətlərdə iştirak etmiş 17 ABŞ şirkətinin vəzifəli şəxslərinin cinayət işini aparmış və bu işlərdən 48-i 2003-cü ilə qədər baxılmışdır və onlardan tək-cə biri təqsirini etiraf etməmişdir.⁹⁶

2005-ci ildə Birləşmiş Krallıq prokurorlara əməkdaşlıq əvəzində cinayət təqibindən toxunulmazlıq təklif etməyi icazə verən qanunvericilik qəbul etmişdir.⁹⁷ Birləşmiş Krallığın 2006-cı il tarixli Fırıldaqqılıq İcmalı (*Fraud Review*) məhkəmələr tərəfindən təsdiq edilən təqsirin etirafı əqdləri üçün çərçivə təklif etmişdir və hesab etmişdir ki, bu təkliflə il ərzində lazımsız mübahisə doğuran məhkəmə işlərinə çəkilən xərclərin £50 milyondan çoxunu qənaət etmək olar. 2007-ci ildə o zaman Baş Prokuror olan (Attorney-General) Lord Goldsmith fırlıdaq (*fraud*) işlərində təqsirin etirafı danışıqları üzrə Məruzə hazırlamaq üçün Vəkillər Kollegiyasının sabiq sədri Stephen Hockman-ı təyin etmişdir⁹⁸. Onun fikrinə görə *plea bargaining* sistemi fırlıdaqlarla bağlı əhəmiyyətli təsirə malik ola bilər, çünki fırlıdaqlar Birləşmiş Krallıq iqtisadiyyatına illik təxminən £20 milyard dəyərində ziyan vurur. *Plea bargaining* həmçinin cinayət təqibini daha səmərəli edər, o cümlədən fırlıdaq işləri üzrə cinayət təqibinin uzunluğunu və mürəkkəbliyini azaldardı.⁹⁹

Təqsirin etirafı ilə bağlı bu yeni yanaşmanın kartel cinayətləri üzərində böyük təsirə malik olması gözlənilir.¹⁰⁰ 2006-cı ildə Avstraliya, Kanada, Çex Respublikası, Fransa, Almaniya, Niderland, Yeni Zelandiya, Birləşmiş Krallıq, ABŞ və Cənubi Afrikadan cinayət təqibi orqanları Avropa İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf (OECD) Təşkilatına *plea bargaining*-in kartel cinayətlərinin uğurlu təqibinə verdiyi əsas tövhələr barədə dəlillər təqdim etmişlər.¹⁰¹ OECD Məruzəsi qeyd etmişdir ki, lizin və limon turşusu beynəlxalq kartellərində iştiraka görə Archer Daniels Midland şirkətinə qarşı müxtəlif yurisdiksiyalarda¹⁰² paralel cinayət işləri *plea bargaining*-ə icazə verən yurisdiksiyalarda, belə instituta icazə verməyən ölkələrə nisbətən on il öncə başa çatmışdır. Bu ölkələrdə ödənilən cərimələr iki dəfə çox olmuş, məhkəmə və inzibati xərclər *plea bargaining*-ə imkan verməyən ölkələrə nisbətən çox aşağı olmuşdur.¹⁰³ 2008-ci ildə Avropa İttifaqı özü Antiinhisar işlərində *plea bargaining*-dən istifadə üçün yeni və daha məqbul *Bələdçi prinsipləri* qəbul etmişdir.¹⁰⁴

Korrupsiyaya qarşı oxşar uğurlar Cənubi Qafqaz regionunun bəzi ölkələrində əldə edilmişdir. 2004-cü ildə Qızılgül inqilabından dərhal sonra radikal *plea bargaining* prosedurlarının qəbul edilməsindən sonra, Gürcüstan korrupsiya probleminin həll edilməsi yolunda əsaslı irəliləyişlər etmişdir və beləliklə korrupsiyanın çox geniş yayıldığı ölkələr sırasından (balı 3.0-dan aşağı

⁹⁵ MOOHR, *op cit.*, s-lər.84-190.

⁹⁶ BRICKEY, K.F. (2003), From Enron to WorldCom and Beyond: Life and Crime After Sarbanes-Oxley. *Washington University Law Quarterly*, 81, s-lər. 357-402..

⁹⁷ S.73 Ağır Mütəşəkkil Cinayətkarlığa qarşı və Polis Haqqında Qanun, 2005.

⁹⁸ *The Times*, 8 May 2008.

⁹⁹ *Ibid.*

¹⁰⁰ LAWRENCE *et al*, *op cit.*

¹⁰¹ OECD DIRECTORATE FOR FINANCIAL AND ENTERPRISE AFFAIRS COMPETITION COMMITTEE (2006) *Plea Bargaining/Settlement of Cartel Cases* əldə etmək üçün bax: <http://www.rekabet.gov.tr/word/uluslararası/CD/OECD2008/PolicyRoundtables/PleaBargaining.pdf>

¹⁰² ABŞ və Avropa Ədalət Mühakiməsi Məhkəməsi qarşısında.

¹⁰³ OECD *op cit.*, s.13

¹⁰⁴ European Union. *Settlement Procedure for Cartels*, IP/08/1056, 30 June 2008.

olanlar) çıxıbilməmiş və Transparency International İndeksində öz balını 2003-cü ildə 1.8-dən 2007-ci ildə 3.4-ə qədər yüksəltmişdir.¹⁰⁵

3.8 *Plea bargaining* mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı vasitə kimi

Eyni prinsiplər mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı mübarizə məsələlərinə də şamil edilir. Mütəşəkkil cinayətkarlıq aydın surətdə Azərbaycan üçün terrorizmin maliyyələşməsi¹⁰⁶ ilə birlikdə ciddi problem yaradır. Təqsirin etirafı əqdləri bu sahələrdə digər ölkələrdə həmçinin səmərəli olmuşdur. Bir misal götürsək, 2007-ci ildə Cənubi Afrikada “Əqrəblər” adlı xüsusi Prokurorluq Direktoratlığı ağır cinayəti hədəf almışdır, 60 ton dəniz qulağını Qərb Sahilindən Uzaq Şərqə qaçaqmalçılıq etmiş sindikatın liderlərini tutmağa və məhkum etməyə nail olmuşdur. 53 müdafiə olunana qarşı 40-dan çox təqsirin etirafı əqdləri müvəffəqiyyətlə əldə edilmişdir.¹⁰⁷

4. *Plea bargaining*-in qlobal yürüşü

Son iyirmi il ərzində dünyada *plea bargaining* metodologiyalarının yayılması nəzərə çarpacaq dərəcədə olmuşdur. Thaman-ın vurğuladığı kimi, cinayətkarlığın durmadan artdığı, həddindən artıq mürəkkəb və insan hüquqlarına əsaslanan proseslərin olduğu heç bir yerdə bütün komponentləri ilə hər bir iş üçün “bütün təminatlarla” birlikdə məhkəmə prosesləri sadəcə artıq maddi və texniki cəhətdən mümkün deyildir. Nəticə ondan ibarətdir ki,

“On illiklər ərzində Amerika *plea bargaining* sistemini “ədalət mühakiməsi ilə alver” forması kimi kəskin tənqiddən sonra, heç kəsin “konsessual prosesual formaların (və digər daha az xərc aparan) triumfal yürüşü”nü etiraf etməkdən başqa bir yolu qalmır.”¹⁰⁸

Bunu hər şeydən öncə cinayət ədalət mühakiməsinin “Amerikanizasiyası” kimi qələmə vermək olar. Buna baxmayaraq, Langer və Thaman da daxil olmaqla bir çox müəlliflər göstərmişlər ki, bu birmənalı olaraq belə deyil. Misal üçün Langer-ə görə *plea bargaining* metodologiyasının qəbul edilməsi ilə Amerika təsirinin paradoksal təsiri çəkişmə prinsipinə əsaslanan sistemlər üçün “Troyan atı” və Amerikanizasiya deyil, daha çox mülki hüquq daxilində diversifikasiyadır.¹⁰⁹ Thaman geniş formada (bəlkə düzgün olmayaraq) “*plea bargaining*” başlığı altında qruplaşdırıla bilən işlərin konsessual həll edilməsinin müxtəlif formalarını göstərmişdir. Müxtəlif yurisdiksiyalardan sorğu cavablarına əsaslanaraq o, məhkəməyə qədər işlərin həll edilməsi, zərərçəkmiş-cinayət törətmiş şəxs arasında barışmanı, cinayət orderləri, *plea bargaining* qismində təqsirin göstərilməsi üçün konsessual yollar ilə bağlı müxtəlif metodologiyaları

¹⁰⁵ http://www.transparency.ge/index.php?lang_id=ENG&sec_id=210&info_id=342

¹⁰⁶ İMANLI, M. & NASRULLAYEV, S. (2007), Azerbaijan: The Fight Against Terrorist Financing. *Crime and Justice International*, 23, s. 35.

¹⁰⁷ *The Times of South Africa*, 20 iyul 2008.

¹⁰⁸ THAMAN, *op cit*, s.1.

¹⁰⁹ LANGER, M. (2004), From Legal Transplants to Legal Translations: The Globalization of Plea Bargaining and the Americanization Thesis in Criminal Procedure. *Harvard International Law Journal*, 45, s-lər. 1-64., s.4.

araşdırmışdır. Sonra məhkəmə proseslərini sadələşdirmək yollarını müzakirə edir. Bunların sırasında etiraflar əldə edilməsi üçün danışıqların aparılmasını və ya məhkəmə prosesini sadələşdirmək üçün sübutların güzəştini, hətta əgər mümkündürsə, şifahi ifadə ilə tamamlamaqla “cinayət işinə əsaslanan məhkəmə işi”ni göstərir. Bu strategiyalardan bir çoxu, onun irəli sürdüyü kimi, *common law* dünyasından kənarında bir çox yurisdiksiyaların xarakteristikası olan “rəsmi” istintaq sistemi ilə birlikdə çox əla işləyir:

“Klassik inkvizitorial sistemlərin istintaq faylları (cinayət işləri) məhkəməyə gedilmədiyi halda təqsirin etirafını müəyyən etmək üçün əla sənəd bazası təmin etmiş olardı. Çünki o, mümkün bütün sübutların saxlanıldığı yer hesab olunur və onun məzmunu və ya şahid ifadələri, istintaq hərəkətlərinin protokolları ya da ekspert rəyləri formasında qəbul edilə bilən prezumpsiyasından çıxış edir.”¹¹⁰

O, həmçinin qeyd edir ki, müdafiə olunan üçün paralel istintaq imkanının təqdim edilməsi işlərin konsessual həll edilməsi funksiyasının “həqiqətə-yaxınlaşma”sının əhəmiyyətli dərəcədə gücləndirilməsini təmin edəcəkdir.¹¹¹

Bu qısa Yazıda cinayət işlərinin konsessual həll edilməsinə yönəlmiş global hərəkətdə son on illik ərzində baş vermiş ancaq bir neçə təşəbbüsləri müzakirə etmək mümkündür. Bu həqiqətən beynəlxalq hərəkətdir və oxşar müzakirələr Çindən tutmuş Çiliyə qədər və bütün yurisdiksiyalarda baş verir. 1980-ci illərdə qərbi Avropada¹¹² *plea bargaining*-in septikləri tərəfindən səslənən tənqidlərdən bir çoxu indi şərq Avropada və digər yerlərdə təkrarlanır. Konsepsiya Sənədində göstərilən eyni arqumentlər bir nəsil bundan öncə qərbi Avropada və ABŞ-da geniş formada yayılmışdır. Həmçinin, təqsirin etirafı əqdlərinin fundamental hüquqları pozacağı və cinayət ədalət mühakiməsi sistemini destabilizasiya edəcəyi barədə əvvəlcədən deyilən fikirlər, açıq aydın özünü doğrultmadı və *plea bargaining* aşağıda göstəriləyi kimi, müvəffəqiyyətlə demək olar ki, hər yerdə qəbul edilmişdir. Ümid edilir ki, Konsepsiya Sənədində sadalanan hüquqi prinsiplərdən çoxunu saxlamış və saxlamaqda olan yurisdiksiyalar tərəfindən *plea bargaining*-in qəbul etməsi barədə qısa məlumat, orada ifadə olunan qorxulardan bəzilərinin aradan qaldırılmasına xidmət edəcəkdir.

4.1 *Plea bargaining* Qərbi Avropada

Təqsirin etirafı ilə bağlı mübahisələr daha gərgin formada 1980-2000-ci illərdə qərbi Avropanın bütün ölkələrində xüsusilə Almaniyaya və Fransada vüsət almışdır. Bu ölkələrin müəllifləri və praktikləri (daha az formada), Konsepsiya Sənədində göstərilən eyni universal tam məhkəmə prosesi prinsiplərini bayraq tuturdular. Heç bir şübhə yoxdur ki, həm intellektual həm də praktiki münafişələr *plea bargaining*-i təşviq edənlərin xeyrinə qəti həll edilmişdir, belə ki, demək olar ki, qərbi Avropanın bütün dövlətləri işlərin konsessual qaydada həll edilməsi

¹¹⁰ THAMAN, *op cit*, s-lər.4-5.

¹¹¹ *Ibid.*

¹¹² LANGBEIN, J.H. (1979), Land without Plea Bargaining: How the Germans Do It. *Michigan Law Review*, 78, s-lər. 204-225.; SWENSON, T. (1995), The German Plea Bargaining Debate. *Pace International Law Review*, 7, s-lər. 373-430.; ALSCHULER, A.W. (1983), Implementing the Criminal Defendant's Right to Trial: Alternatives to the Plea Bargaining System. *University of Chicago Law Review*, 50, s-lər. 931-1050..

sistemini hər hansı bir formada qəbul etmişlər. Hələ 1987-ci ildə, Avropa Şurasının üzv dövlətlərinə Nazirlər Komitəsi tərəfindən tövsiyə edilmişdir ki, məhkəmə prosedurlarının sadələşdirilməsi və sürətləndirilməsi üçün vasitələr yaratsınlar. Tövsiyə edilən vasitələrə adi məhkəmə baxışından fərqli olaraq qısaldılmış məhkəmə prosesi və təqsirin etirafı əqdləri də daxil idi.¹¹³

Konsepsiya sənədinin 11-33-cü səhifələrində təsvir edilən Alman *plea bargaining* sistemi qeyri formal əsaslarda 1980-ci illərdə inkişaf etdirilmişdir. 1992-ci ildən təqsirin etirafı üzrə əqdləşmə "Almaniyada geniş həcmdə istifadə edilməyə" başlanılmışdır və bəzi çox əhəmiyyətli "ağ varaktik" cinayətlər də¹¹⁴ daxil olmaqla işlərin 20-30%-də tətbiq olunurdu¹¹⁵. Bu nəinki *plea bargaining*-ə qarşı ən sərt tənqidi mövqelər bildirmiş, həmçinin 1979-cu ildə konsessual icraat konsepsiyasına qarşı barışmaz mövqə tutmuş bir yurisdiksiyada daha əlamətdar idi. Həmin ildə Langbein, Alman müəllimlərinin mövqeyini təcəssüm etdirərək, irəli sürmüşdür ki, bu ölkə, düşünülmüş siyasət və ehtiyatlı institusional planlaşdırma nəticəsində, ağır cinayət işləri üçün proseslərdə *plea bargaining*-in hər hansı formasından və ya analoqundan ardıcıl olaraq imtina etmişdir¹¹⁶. Bu ciddi bir çaşdırma yaratmışdır. 1982-ci ildə *Detlef Deal (Detlef İşi)* adlı bir anonim məqalə dərc edilmişdir.¹¹⁷ Məqalə açıqlayırdı ki, təcrübədə *plea bargaining* geniş yayılmışdır. Əziz istəkli *Rechtsstaat* adətini və Natsi dövründə məcburi etiraflarla bağlı son narahat yaddaşları xatırladan Məqalə Almaniyada gərgin doktrinal mübahisə doğurmuşdur.¹¹⁸ Ancaq digərləri ilə yanaşı Bernard Schünemann tərəfindən güclü müqavimətə baxmayaraq, 1990-cı ildə *Juristentag-da* qəbul edilmiş qətnamələrin əksəriyyəti hesaba gəlməyən dərəcədə təqsirin etirafı əqdlərinin xeyrinə idi.¹¹⁹ Konsepsiya Sənədində təsvir edilən *Absprachen* və cinayət orderləri prosedurları indi geniş qəbul edilmişdir və işlərə konsessual qaydada baxılması bütün cinayət işləri yükünün təqribən 30-40%-ni təşkil edir. Təxmini hesablamalar göstərir ki, razılışmaya yararlı olan işlərin (xüsusilə ağ varatnik cinayətlər) 50%-ində danışıqlar konsessual həll etmə məqsədi ilə edilir.¹²⁰

Avstriyada, Avstriya Ali Məhkəməsi *plea bargaining*-i "güman edilən cinayətkarlarla müqavilə bağlanması"¹²¹ kimi təsvir etmişdir. Bu qərara baxmayaraq, 2007-ci ildə Avstriya Vəkillər Kollegiyasının Cinayət Hüququ üzrə İşçi Qrupu, hüquq peşə sahələrindən geniş dəstək almaqla, entuziatslıqla "cinayət prosesi zamanı anlaşmaları" daha məqsədemüvafiq etmək üçün strukturlar və ilkin şərtlər təklif etmişlər.¹²² Hüquqi təminatlar barədə oxşar qeyd şərtlər və narahatlıqlara baxmayaraq, Slovakiyada *plea bargaining* ilə bağlı

¹¹³ Cinayət Ədalət Mühakiməsinin Sadələşdirilməsi barədə Nazirlər Komitəsinin üzv Dövlətlərə No. R (87) 18 Qətnaməsi (Nazirlər Komitəsi tərəfindən qəbul edilmişdir 17 sentyabr 1987, Nazir müavinlərinin 410-cu iclasında qəbul edilmişdir).

¹¹⁴ *Ibid.*, s.758.

¹¹⁵ HERRMANN, J. (1991), Bargaining Justice-A Bargain for German Criminal Justice. *University of Pittsburgh Law Review*, 53, s-lər. 755-776., s.756.

¹¹⁶ LANGBEIN, *op cit*, s.205.

¹¹⁷ SWENSON, *op cit.*, p.375.

¹¹⁸ *Ibid.*

¹¹⁹ *Ibid.*

¹²⁰ HUBER, B. (2008), Germany. In R.K. VOGLER & B. HUBER, eds., *Criminal Procedure in Europe*. s-lər. 269-371. Berlin: Duncker & Humblot., s.352.

¹²¹ Avstriya Ali Məhkəməsi (11 OS 77/04).

¹²² Mag. Alexandra Pichler. (2008). *Plea Bargaining in Austria*, əldə etmək üçün bax http://www.ecba.org/cms/index.php?option=com_content&task=view&id=220&Itemid=33

qəbul edilən¹²³ müddəalar “Slovak ekspertləri tərəfindən ümumiyyətlə pozitiv qəbul edilmişdir”¹²⁴ və cinayət ədalət mühakiməsini geniş islahatları çərçivəsində Sloveniyada 2008-ci ildə bəzi məhdud *plea bargaining* prosedurları qəbul edilmişdir.¹²⁵ Hollandiya 1994-cü ildə Məhkəmədən Kənar Həll barədə Fərman qəbul etmişdir. Bu fərman təkcə prokurora deyil, həmçinin polislərə cinayət təqibini istisna edən razılaşmalar əldə etmək səlahiyyəti verir.¹²⁶ 2004-cü ildə əgər məhkəmələr 146.600 işə baxmışdırlarsa, 82.700 iş məhkəmədən kənar həll və ya müvəqqəti xitam yolu ilə baxılmışdır.¹²⁷

Almaniya kimi Fransa, *plea bargaining* kimi “Anglo-Sakson” metodologiyasına qarşı çıxanların önündə getmişlər. Ancaq prokurorluq orqanlarına verilən beş milyondan artıq işin qarşısında və 1981-ci ildə “Təhlükəsizlik və Azadlıq” islahatları çərçivəsində prosesin sürətləndirilməsinə baxmayaraq işlərin icra edilməməsi və işlərə baxılmasında gecikdirmələr artıq dözülməz hala çevrilirdi. “Məhkəmə qarşısına təcili çıxma”¹²⁸ (*Comparution Immédiate*) və *Korreksionalizasiya*¹²⁹ (*Correctionalisation*) prosedurları ilə qarşılıqlı qeyri formal razılaşma əsasında təcrübədə təqsirin etirafı əqdləri artıq mümkün idi, ancaq 1 oktyabr 2004-cü ildə qanunvericilikdə təqsirin etirafı əqdləri “Təqsirin əvvəlcədən etirafı ilə məhkəmə qarşısına çıxma” – *CPRC* (*Comparution sur Reconnaissance Préalable de Culpabilité*) müddəaları qəbul edilmişdir. Konsepsiya Sənədinin 6-11-ci səhifələrində göstərildiyi kimi yeni “Perben II” təklifləri çoxlu nəzərə çarpan qarşıdurmalar yaratmışdır və Lill və Bordo vəkil kollegiyaları bu proseduru boykot etdiklərinə görə Dövlət Şurası (*Conseil d’Etat*) tərəfindən iki tətbiq sərəncamları təxirə salınmışdır.¹³⁰ Ancaq 2006-cı ildə Cinayət işləri üzrə Birinci İnstansiya məhkəmələrinin 575,000 hökmlərindən 36.000-i *CPRC* müddəalarına əsasən həll edilmişdir və təqsirin etirafı əqdləri hazırda geniş formada qəbul edilir və bu tendensiya getdikcə artmaqdadır.¹³¹

İspaniya özünün *Conformidad* sistemini və təqsirin etirafı əqdlərini 1985-ci ildə qəbul etmişdir.¹³² Bunlar işlərə konsessual qaydada baxılması modeli kimi Latın Amerikasında xüsusi təsirə malik olmuşlar. Ehtimal edilir ki, İspan cinayət işlərinin 15-30%-i *Conformidad* proseduruna əsasən həll edilir.¹³³ İtaliya demək olar ki, kontinental Avropada *plea bargaining-in* ən radikal yanaşmasını seçmişdir, çünki 1989-cu ildə daha çox çəkişmə prinsipinə əsaslanan cinayət

¹²³ Misal üçün, Slovakiya CPM-nin 220-ci maddəsinə əsasən “Barışma” və 216-cı maddəsinə əsasən “Cinayət işinə şərti olaraq xitam verilməsi”.

¹²⁴ Juraj Kolesar (2008). *Plea Bargaining. Bogey of Justice?* əldə etmək üçün bax:

http://www.ecba.org/cms/index.php?option=com_content&task=view&id=220&Itemid=33

¹²⁵ Tatjana Markelj (2008). *Plea Bargaining and the Role of the Lawyer in Slovenia*, əldə etmək üçün bax: http://www.ecba.org/cms/index.php?option=com_content&task=view&id=220&Itemid=33

¹²⁶ GROENHUIJSEN *et al*, *op cit*, s-lər.465-468; Kalbfleisch, P. (2008). *The Dutch Experience with Plea Bargaining/Direct Settlements* əldə etmək üçün bax: www.iue.it/RSCAS/e-texts/2008Competition/Kalbfleisch-2008.pdf

¹²⁷ *Ibid.*, s.466.

¹²⁸ VOGLER, R.K. (2008), France. In R.K. VOGLER & B. HUBER, eds., *Criminal Procedure in Europe*. s-lər. 171-268. Berlin: Duncker & Humbolt, s-lər.202-204.

¹²⁹ *Ibid.*, s.255.

¹³⁰ *Ibid.*, s.254.

¹³¹ Fransa Xarici İşlər Nazirliyi. *Chiffres Clés 2007*.

¹³² GASCÓN INCHAUSTI, F. & VILLAMARÍN LÓPEZ, M.L. (2008), Spain. In R.K. VOGLER & B. HUBER, eds., *Criminal Procedure in Europe*. s-lər. 541-653. Berlin: Duncker & Humbolt, s-lər.634-40.

¹³³ THAMAN, *op cit.*, s.38.

prosessinin modelinə keçid dövründə idi.¹³⁴ Konsepsiya sənədinin 13-16-cı səhifələrində izah edildiyi kim İtaliyan modeli daha çox ABŞ sisteminə yaxındır.¹³⁵ Bu prosedurlardan istifadəyə münasibətdə tərəddüdlərə baxmayaraq,¹³⁶ 1990-1998-ci illər arasında, inzibati hüquqpozmalara baxan (kiçik cinayətlərə) İtaliya məhkəmələri işlərin 17-21%-ni təqsirin etirafı əqdləri vasitəsi ilə həll etmişlər və yuxarı instansiyalarda *tribunales* (ağır cinayətlərdən başqa bütün digər cinayətlərə səlahiyyətli olan məhkəmələr) bu rəqəm 34-42% arasında olmuşdur.¹³⁷

Kontinental Avropaya ümumilikdə baxsaq, belə nəticəyə gəlmək olar ki, *plea bargaining* cinayət prosesinin mühüm aspektinə çevrilmişdir, bu da bütün cinayət işlərinin 20% -40%-ə qədərini konsessual yolla həll etməyə imkan verir. Güman etməyə heç bir səbəb yoxdur ki, bu faizlər gələcəkdə artmayacaq çünki praktiklər bu prosedurların səmərəli və legitim olduğunu qəbul etməyə başlayırlar. Bu tədbirlər nə mülki hüquqi prosedurlarının baza prinsiplərini pozmuş nə də prosessual hüquq və azadlıqlar üzərində gözlənilən mənfəi nəticələri doğurmamışlar. Əslində təqsirin etirafı işləri ilə bağlı narahatçılıqlara görə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsində cüzi sayda bir neçə iş olmuşdur.

4. 2. *Plea bargaining-incommon law* ölkələrində inkişafı

Həmçinin demək lazımdır ki, *common law* ölkələri işlərə konsessual qaydada baxılması sahəsində mövcud ənənələrinə baxmayaraq, son illər ərzində *plea bargaining*-in daha geniş formalarını inkişaf etdirmişlər. Kanadada, *plea-bargaining* “Kanada cinayət prosesinin tərkib elementi kimi təsvir edilir¹³⁸ və Cənubi Afrika Hüquq Komissiyası 2008-ci ildə belə qənaətə gəlmişdir ki, o, “bizim cinayət ədalət mühakiməsi sistemimizdə vacib rol oynayır”.¹³⁹ İngiltərədə təqsirin etirafı əqdləri praktikası Konsepsiya Sənədinin 3-6-cı səhifəsində təsvir edilən ABŞ təcrübəsindən əsaslı dərəcədə fərqləndir, ancaq son illər burada əsaslı dəyişikliklər olmuşdur. Əqdləşmə ittiham irəli sürməmişdən əvvəl¹⁴⁰ və ya ittihamla bağlı mümkündür. Bu halda ittihamların bir və ya bir neçəsi geri götürülür və ya “ən yüngül” ittiham üzərində durulur.¹⁴¹ Tərəflər üçün həmçinin “faktların əqdləşdirilməsi” üzrə razılaşımaq mümkündür. Bu halda təqsirin etirafı haqqında razılaşma o halda əldə edilir ki, prokuror faktları məhkəməyə qarşılıqlı razılaşdırılmış və daha az ağır formada təqdim etməyə razılaşıır.¹⁴² Ancaq ABŞ-dən fərqli olaraq, prokurorlar məhkəməyə hansı hökmün çıxarılması barədə tövsiyə etmirlər və hər bir halda hakimlər təqsirin etirafı ilə bağlı danışıqlarda iştirak etməyə icazə verilmirlər. Sistem o prinsipə əsaslanmışdır ki, erkən etiraf üçün 30%-dən başlayan hökmün endirilməsi normalda təqsirin etirafı üçün mümkündür.¹⁴³ Tələb edildiyi halda hakimin hökmə “əvvəlcədən işarə verməsi” ilə bu prosedur əsasən qeyri formal qaydada tətbiq edilirdi. Ancaq 2003-cü il

¹³⁴ VOGLER (2005) *op cit*, s-lər.169-172.

¹³⁵ LANGER, *op cit*, s-lər.46-53.

¹³⁶ THAMAN *op cit*, s.49.

¹³⁷ LANGER, *op cit*, s-lər.52-3.

¹³⁸ Cited in LAWRENCE *et al*, *op cit*., p29.

¹³⁹ *The Times of South Africa*, 20 July 2008.

¹⁴⁰ ASHWORTH, *op cit*, s-lər.152-62.

¹⁴¹ *Ibid.*, s-lər.271-275.

¹⁴² *Ibid.*, s-lər.275-276.

¹⁴³ Bax eg *R v Buffrey* [1993] 14 Criminal Appeal Reports (S) 511 and s.48(1) of the Criminal Justice and Public Order Act 1994.

tarixli Cinayət Ədalət Mühakiməsi Qanununun 3-cü Cədvəlinin qəbulundan sonra bu prosesin formallaşdırılması üçün çox ciddi addımlar görülmüşdür. Qanun müdafiə olunana qısaldılmış məhkəmə prosesini seçmək barədə qərar verərkən əvvəlcədən hansı hökmün çıxarılacağı barədə ilkin məlumat almağa icazə verir. 2005-ci ildə *R v Goodyear*¹⁴⁴ işində formal bildiriş barədə pozitiv bələdçi qaydalar müəyyən etməklə məhkəmələr bu mədəni dəyişikliyi tanımışlar. Bu təklif Lord Justice Auld-un Cinayət işləri üzrə Məhkəmələrin Bullitenində yaxından dəstəklənmişdir.¹⁴⁵ Həmçinin 2005-ci ildə Ağır və Mütəşəkkil Cinayətkarlığa qarşı və Polis haqqında Qanun qəbul edilmişdir. Qanuna görə istintaqı həyata keçirən polis orqanları və əməkdaşlıq edən cinayət törətmiş şəxslər arasında formal toxunulmazlıq razılaşmaları əldə edilə bilər. Birlikdə götürüldükdə bu dəyişikliklər Birləşmiş Krallıqda daha geniş təqsirin etirafı əqdlərinə doğru çox əhəmiyyətli addımlar barədə xəbər verir və 2008-ci ildə İngilis məhkəmə hakimiyyətinin üzvləri təqsirin etirafı sistemi üçün güclü dəstək ifadə etmişlər.¹⁴⁶ Avstraliya və yeni Zelandiya hər ikisi Birləşmiş Krallığa oxşar *plea bargaining* sistemindən istifadə edirlər.

4.3. Latın Amerikasında *plea bargaining*

İşlərə konsessual qaydada baxılması ilə bağlı strategiyalar geniş olaraq Latın Amerikasında müzakirə edilmiş və tətbiq edilmişdir. Misal üçün Qvatemala 1994-cü ildə təqsirin etirafı əqdlərindən istifadə edən *procedimiento abreviado* sistemi tətbiq etməyə başlamışdır¹⁴⁷ və 1996-1998-ci illər ərzində təxminən məhkəmələrin 25%-i bu metodologiyadan istifadə etməklə əldə edilmişdir.¹⁴⁸ Argentina¹⁴⁹ və Kosta-Rika¹⁵⁰ 1998-ci ildə eyni şeyi etmişlər. Argentinanın Buenos Aires vilayətində 2000-ci ilin birinci yarısında, kiçik cinayətlərin 22%-i, digər cinayətlərin 52%-i qısaldılmış prosedurdan istifadə edilməklə həll edilmişdir.¹⁵¹

4.4 Plea Bargaining Asiyada

Həmçinin bir çox Asiya ölkələri *plea bargaining*-i təcrübədən keçirmişlər. Təqsirin etirafı əqdləri Pakistanda 1999-cu ildə korrupsiyaya qarşı Milli Hesabatlılıq Qanunu ilə tətbiq edilməyə başlamışdır. Qəbul edilmiş sistemə görə təqsirləndirilən şəxs təqsirinin etirafı müqabilində razılaşdırma üçün müraciət edir və istintaqçılar/prokurorlar tərəfindən müəyyən edilən korrupsiyadan əldə edilən gəlirlərin qaytarılmasını təklif edir. Hindistan, baxılmamış məhkəmə işlərin həddindən artıq çox olmasına baxmayaraq *plea bargaining* sisteminin tətbiq edilməsində daha zəif olmuşdur. 1991-ci ildə Hüquq Komissiyasının çox müsbət

¹⁴⁴ [2005] EWCA Crim 888, [2005] 1 WLR 2532.

¹⁴⁵ Auld, *op cit*, s-lər.434-443.

¹⁴⁶ JULIAN, R.F. (2008), Judicial Perspectives in Serious Fraud Cases - The Present Status of and Problems Posed by Case Management Practices, Jury Selection Rules, Juror Expertise, Plea Bargaining and Choice of Mode of Trial. *Criminal Law Review*, 10, s-lər. 764-783.

¹⁴⁷ RAMIREZ GARCÍA, L.R. & ÁNGEL URBINA, M. (2000), Guatemala. In J.B.J. MAIER, K. AMBOS & J. WOISCHNIK, eds., *Las Reformas Procesales penales en América Latina*. s-lər. 442-508. Buenos Aires: Ad Hoc.

¹⁴⁸ THAMAN, *op cit*, s.38.

¹⁴⁹ LANGER, *op cit*, s-lər.53-58.

¹⁵⁰ GONZÁLEZ ÁLVAREZ, D. (2000), Costa Rica. In J.B.J. MAIER, K. AMBOS & J. WOISCHNIK, eds., *Las Reformas Procesales penales en América Latina*. s-lər. 269-324. Buenos Aires: Ad Hoc..

¹⁵¹ LANGER, *op cit*, s-lər.56-7.

Məruzəsindən¹⁵² sonra və Cinayət Ədalət Mühakiməsi Sisteminin İslahatları üzrə Komitənin 2003-cü ildə tövsiyələrindən sonra, yalnız 2005-ci ildə ABŞ modelinə əsaslanan *plea bargaining* sistemi Cinayət Məcəlləsinə daxil edilmişdir.¹⁵³ 50.000 məhkum edilmiş şəxsə təsir edəcək bu yeni prosedur, yeddi ilə qədər azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə cəzalandırılan cinayətlərə şamil edilir. Bu qayda ölkənin social iqtisadi sistemə təsir edən cinayətlərə və qadınlara və 14 yaşından aşağı uşaqlara qarşı törədilən cinayətlərə şamil edilmir.¹⁵⁴

Hindistandakı gedən proseslər bütün Asiyada öz təsirini göstərmişdir və 2008-ci ilin oktyabrında Malaziya Nazirlər Kabinetinin üzvü Datuk Seri Nazri Aziz bəyan etmişdir ki, Baxılmamış Məhkəmə işləri üzrə Komitənin tövsiyələrindən sonra, ədaləti və səmərəliliyi təmin edəcəyi təqdirdə Malaziya *plea bargaining* sistemini tətbiq etməyə hazırdır.¹⁵⁵

4.5 Şərqi Avropada *Plea Bargaining*

Şərqi Avropa ölkələri *plea bargaining* üzrə strategiyaların qəbul edilməsi üçün digər ölkələrə nisbətən daha zəif olmuşlar, ancaq bu vəziyyət dəyişməkdədir və işlərə konsessual qaydada baxılması modelləri yaranmağa başlayır. Bu modellər Azərbaycandakı islahat prosesləri üçün xüsusilə maraqlı ola bilər. *Plea bargaining* Bolqarıstanda 1999-cu ildən tətbiq edilməyə başlamışdır¹⁵⁶ və bu prosedur CPM-nin.414 (j-k) maddəsinə əsasən ölüm, ağır bədən xəsarətləri, zorlama və s. istisna olmaqla bütün cinayətlərə münasibətdə tətbiq edilir. Prokuror və ya müdafiə tərəfi istintaqın bitməsi və məhkəmə baxışı bitənə qədər müddət arasında hökmün azaldılması üçün danışıqlara başlaya bilər¹⁵⁷. Bütün razılaşmalar, işin halları açıq məhkəmə baxışında araşdırıldıqdan sonra hakim tərəfindən təsdiq edilməlidir. Marinova qeyd edir ki:

“bu çox uğurlu bir institut kimi özünü sübut etmişdir. Milli Statistika İnstitutunun məlumatlarına əsasən bu prosedur Bolqarıstanda bütün cinayət işlərinin təxminən 30%-ə tətbiq edilir.”¹⁵⁸

Bunun nəticəsində, 2004-cü ilin sentyabrında qəbul edilən Cinayət Ədalət Mühakiməsi İslahatları üzrə Milli Konsepsiya (*Natsionalna kontseptsiya za reforma na nakazatelnoto pravorazdavane*) təqsirin etirafı ilə həll edilə bilən cinayətlərin ətraf dairəsinin əsaslı surətdə genişləndirilməsini təklif etmişdir.¹⁵⁹

Rusiyada 2001-ci il CPM islahatları ilə tətbiq edilmiş “xüsusi məhkəmə icraatı” (*osobyi poriadok sudebnogo razbiratel'stva*) əsasən İtaliya modelinə əsaslanmışdır. Bu prosedur beş ilə qədər azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə

¹⁵² Law Commission of India (1991). *Concessional Treatment for Offenders*. Report No.142. New Delhi.

¹⁵³ CPM-yə 2006-cı ilin iyulundan qüvvəyə minən yenin XXİ (A) Fəsilinin daxil edilməsi.

¹⁵⁴ BBC News, 5 July 2006, http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/south_asia/5149338.stm

¹⁵⁵ Malaziya Vəkillər Kollegiyası, əldə etmək üçün bax

http://www.malaysianbar.org.my/legal/general_news/condition_for_plea_bargaining_option_in_criminal_cases.html

¹⁵⁶ *Darzhaven vestnik* 6 Avqust. 1999 No.70; Marinova, s.

¹⁵⁷ MARINOVA, G. (2006), Bulgarian criminal procedure: The new philosophy and issues of approximation. *Review of Central and East European Law*, 31, s-lər. 45-79., s.76.

¹⁵⁸ *Ibid.*

¹⁵⁹ *Ibid.*, s.75.

cəzalandırılan işlərdə təqsirin etirafı ilə bağlı səmərəli vasitəyə çevrilmişdir. 2003-cü ildə bu prosesdə təqsirin etirafı on ilə qədər azadlıqdan məhrum etmə cəzasına şamil edilmişdir.¹⁶⁰ Təqsirin etirafı müddəalarından istifadə Sülh Məhkəmələrində tədricən 2003-cü ildə 12 %-dən 2005-ci ildə 17%-ə və 2006-cı ildə 22%-ə yüksəlmişdir. Vilayət Məhkəmələrində işlərin bu qaydada həll edilməsi 2005-ci ildə 30%-dən 2006-cı ildə 37%-ə qədər yüksəlmişdir.¹⁶¹

Polşa həmçinin məhdud dərəcədə *plea bargaining* formalarını tətbiq etmişdir. Bu prosesdə səkkiz ilə qədər azadlıqdan məhrum etmə tətbiq edilən cəzalara şamil edilir. CPM-nin 387-ci maddəsinə görə nümayəndə ilə təmsil olunan təqsirləndirilən şəxs təqsirini etiraf edə bilər və “cəzaya könüllü razılığı” təklif edə bilər, o şərtlə ki, prokuror və zərərçəkmiş şəxs hər ikisi buna razılıqlarını versinlər. Hakim son sözü deməlidir və bu təqdimatı dəlilləri eşitmədən qəbul edə bilər ya da onu rədd edərək tam məhkəmə baxışı təyin edə bilər və ya tərəflərə digər cəza təklif edə bilər.

2004-cü ildən Gürcüstan əsasən ABŞ modelinə əsaslanan *plea bargaining* sistemi qəbul etmişdir. Konsepsiya Sənədində¹⁶² detallıqda təsvir edildiyi kimi təqsirini etiraf edən təqsirləndirilən şəxs prokuror tərəfindən tövsiyə edilən daha az ağır cəzaya məhkum edilir. “Mühüm əməkdaşlıq” hallarında, prokuror hətta şərti məhkum etmə də daxil olmaqla, daha yüngül cəzalar tövsiyə edə bilər. Tətbiq edilən bu sistem ilkin olaraq çox tənqidlərə məruz qalmışdır, çünki hazırkı cinayət ədalət mühakiməsi islahatlarının tərkib hissəsi olan bir çox fundamental ədalətli məhkəmə prosesi müddəaları hələ praktikada tətbiq edilməmişdir. Belə deyilirdi ki, varlı cinayət törədənlər “təqsirin etirafı əqdləri”¹⁶³ ilə həbsdən yayınaraq cəzasızlıq əldə edə bilirdilər. Ancaq bu erkən çatışmamazlıqlar tezliklə aradan qaldırıldı və yeni sistemin tətbiq edildiyi birinci iki il ərzində 1000-dən çox təqsirin etirafı barədə razılaşmalar əldə edildi.¹⁶⁴ Ukraynada Şişkin Komitəsi tərəfindən hazırlanan və tezliklə Ali Radaya (*Verkhovna Rada*) təqdim ediləcək CPM-nin yeni layihəsi 383-5–387 maddələrdə “təqsirin etirafı əqdlərinin” tətbiq edilməsini nəzərdə tutur.

Thaman vurğuladığı kimi, beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş müxtəlif növ *plea bargaining*¹⁶⁵ modelləri işlərə konsessual qaydada baxılmasına beynəlxalq çağırış üçün güclü əsasdır. O, həm məcburi qaydada cinayət təqibinin həyata keçirilməsini (mandatory prosecution) tələb edən Almaniya və İspaniya kimi ölkələrdə həm də cinayət təqibinin diskresiyon əsaslarla keçirilməsinə icazə verən Fransa və Birləşmiş Krallıq kimi ölkələrdə özünü uğurlu vasitə kimi sübut etmişdir. O, hakimlərin, prokurorların və müdafiə olunanlarının rolunun tamamilə fərqləndiriyi həm *common law* həm də mülki

¹⁶⁰ BURNHAM, W. & KAHN, J. (2007), Russia's Criminal Procedure Code Five Years Out. *Review of Central and East European Law*, 32, s-lər. 381-475., s-lər.476-471.

¹⁶¹ *Ibid.*, s.470.

¹⁶² S-lər.16-19.

¹⁶³ Bax Gürcüstan tərəfindən Öhdəliklərin yerinə yetirilməsi haqqında PACE Qətnaməsi 1415(2005); Avropa Şurasına üzv Dövlətlər tərəfindən Öhdəliklərin yerinə yetirilməsi üzrə Komitə. 2004, Doc. 10383, 21/12/04 8a və Human Rights Watch 2005 *Accountability and Impunity Since the Rose Revolution. Plea Bargaining*. əldə etmək üçün bax:

http://www.hrw.org/legacy/backgroundunder/eca/georgia0405/7.htm#_Toc100983377REICHELTL, J.D. (2004), A Hobson's Experiment: Plea Bargaining in the Republic of Georgia. *Journal of East European Law*, 11, s. 159.

¹⁶⁴ STRASSER, P. (2006). U.S.Style Plea Bargaining a Success in Georgia. Kiev, US Embassy.

¹⁶⁵ THAMAN, *op cit.*

hüquq ənənələrinə malik ölkələrdə qəbul edilmişdir. Hər şeydən əvvəl müxtəlif çür yurisprudensial mühütlərə uyğunlaşdırılmışdır və bunlardan çoxu Azərbaycan kimi eyni structural və prosessual xarakteristikaya malikdir.

5. Nəticə

Konsepsiya Sənədində nəzərdə tutulan *plea bargaining* modeli mövcud olan sistemlər arasında yalnız biridir. Bu Təhlil Sənədinin məqsədlərindən biri konsessual həll etmənin müxtəlif formalarını vurğulamaq və ifadə edilən narahatlıqların qanunvericilik yolu ilə həll edilə biləcəyini göstərməkdir. Ümid edilir ki, həmçinin yuxarıda göstərilənlər və digər dövlətlərin təcrübəsi nəzərə alınaraq *plea bargaining*-in faydası lazımi qaydada dəyərləndirilə bilər və Konsepsiya Sənədində ifadə edilən bəzi tənqidlərə qarşı cavab ola bilər.

Thaman-ın yuxarıda vurğuladığı kimi, heç bir dövlət cinayət işlərinin konsessual qaydada həll edilməsi yönündə global hərəkatı inkar edə bilməz. Bunu etməyə cəhd artıq etibarlı mövqe kimi qəbul edilməyəcək, çünki məcburi qaydada məhkəmə baxışı gecikdirmələr, lazımsız olaraq həbsdə saxlama, cinayət ədalət mühakiməsi bürokratiyasına çəkilən eksessiv və sonu bitməyən vəsaitlərin xərclənməsi mənasında həddindən artıq sistemli xərclər doğurur. Bunlardan heç biri son nəticədə ədalət mühakiməsinin maraqlarına xidmət etmir. Bundan daha pis, *plea bargaining* sisteminin qəbul edilməsi məsələsinə baxılmasından imtina edilməsi korrupsiyaya və mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı mübarizəni əsaslı dərəcədə zəiflədir və ən təklükəli cinayətkarlar üçün virtual olaraq cəzasızlıq yaradır.

Ancaq bu o demək deyil ki, konsessual həll üçün strategiyaların qəbul edilməsi gözlənilən məqsədlər və cinayət ədalət mühakiməsinin yerli ənənələri ehtiyatlı formada təhlil edilmədən qəbul edilməlidir. Bunun əksinə olaraq, yuxarıda təsvir edilən geniş çeşidli müxtəlif yanaşmalar qüvvədə olan prosedurlara münasibətdə ehtiyatla və hörmətlə yanaşmağa əhəmiyyətli imkanlar verir. Bir sıra ölkələr qəbul etdikdən sonra özlərinin *plea bargaining* modelini dəyişmələrinə baxmayaraq onlardan heç biri bu sistemdən imtina etməmişlər.

Bütün uğurlu *plea bargaining* sistemləri üçün ilkin şərt şəffaflıq, proporsionallıq və aydınlıq prinsipləridir. Təkcə vəkildən istifadə etmək hüququ və həmçinin Vəkillər Kollegiyasının gücləndirilməsi heç şübhəsiz Konsepsiya Sənədində göstərilən narahatlıqların aradan qaldırılmasına böyük yardım edərdi. Davamlı olaraq göstərilmişdir ki, *plea bargaining* nizamlanmış və hüquqlara hörmət edən yanaşma ilə inzibati səmərəliliyi özündə birləşdirən cinayət ədalət mühakiməsi sisteminin tərkib hissəsidir. İslahat təkliflərinin qarşısını hipotetik narahatlıqlara əsaslanan arqumentlərlə almaq olmaz və bu təkliflər gərək progressiv yolla *plea bargaining*-in real xərclərini və faydasını tarazlaşdırsın.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

- ALSCHULER, A.W. (1983), Implementing the Criminal Defendant's Right to Trial: Alternatives to the Plea Bargaining System. *University of Chicago Law Review*, 50, pp. 931-1050.
- ASHWORTH, A. (1998), *The Criminal Process. An Evaluative Study*. Oxford: Oxford University Press.
- BALDWIN, J. & MCCONVILLE, M. (1977), *Negotiated Justice. Pressures to Plead Guilty*. London: Martin Robertson.
- BIBAS, S. (2004), Plea Bargaining Outside the Shadow of Trial. *Harvard Law Review*, 117, pp. 2464-2547.
- BLUMBERG, A.S. (1967), *Criminal Justice*. Chicago: Quadrangle Books.
- BRAITHWAITE, J. (1989), *Crime, Shame and Reintegration*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BRICKEY, K.F. (2003), From Enron to WorldCom and Beyond: Life and Crime After Sarbanes-Oxley. *Washington University Law Quarterly*, 81, pp. 357-402.
- BURNHAM, W. & KAHN, J. (2007), Russia's Criminal Procedure Code Five Years Out. *Review of Central and East European Law*, 32, pp. 381-475.
- CARP, R.A., STIDHAM, R. & MANNING, K.L. (1996), *Judicial Process in America*. Washington: Congressional Quarterly.
- CHIAVARO, M. (2001), Art.6. In S. BARTOLE, B. CONFORTI & G. RAIMONDI, eds., *Commentario alla Convenzione Europea per la Tutela dei Diritti dell'Uomo e Della Libertà Fondamentali*. Milan: Cedam.
- COMBS, N.A. (2002), Copping a Plea to Genocide: The Plea Bargaining of International Crimes. *University of Pennsylvania Law Review*, 151, pp. 1-157.
- EHRHARD, S. (2008), Plea Bargaining and the Death Penalty: An Exploratory Study. *Justice System Journal*, 29, pp. 313-325.
- FISHER, G. (2003), *Plea Bargaining's Triumph: A History of Plea Bargaining in America*. Stanford: Stanford University Press.
- GASCÓN INCHAUSTI, F. & VILLAMARÍN LÓPEZ, M.L. (2008), Spain. In R.K. VOGLER & B. HUBER, eds., *Criminal Procedure in Europe*. pp. 541-653. Berlin: Duncker & Humboldt
- GONZÁLEZ ÁLVAREZ, D. (2000), Costa Rica. In J.B.J. MAIER, K. AMBOS & J. WOISCHNIK, eds., *Las Reformas Procesales penales en América Latina*. pp. 269-324. Buenos Aires: Ad Hoc.
- GROSS, S.R., JACOBY, K., MATHESON, D.J., MONTGOMERY, N. & PATIL, S. (2005), Exonerations in the United States, 1989 through 2003. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 95, pp. 1-36.
- GROSSMAN, G.M. & KATZ, M.L. (1982), *Plea Bargaining and Social Welfare*. Princeton: Woodrow Wilson School, Princeton University.
- GUIDORIZZI, D.D. (1998), Should We Really "Ban" Plea Bargaining?: the Core Concerns of Plea Bargaining Critics. *Emory Law Journal*, 47, pp. 753-783.
- HERRMANN, J. (1991), Bargaining Justice-A Bargain for German Criminal Justice. *University of Pittsburgh Law Review*, 53, pp. 755-776.
- HODGSON, J. (2005), *French Criminal Justice. A Comparative Account of the Investigation and Prosecution of Crime in France*. Oxford: Hart.
- HOWE, S. (2005), The Value of Plea Bargaining. *Oklahoma Law Review*, 58, pp. 599-636.

- HUBER, B. (2008), Germany. In R.K. VOGLER & B. HUBER, eds., *Criminal Procedure in Europe*. pp. 269-371. Berlin: Duncker & Humblot.
- IMANLI, M. & NASRULLAYEV, S. (2007), Azerbaijan: The Fight Against Terrorist Financing. *Crime and Justice International*, 23, p. 35.
- JABBAROV, F. Information on Measures Undertaken for Combating Corruption in Azerbaijan. *International Review of Penal Law*, 74, pp. 459-467.
- JULIAN, R.F. (2008), Judicial Perspectives in Serious Fraud Cases - The Present Status of and Problems Posed by Case Management Practices, Jury Selection Rules, Juror Expertise, Plea Bargaining and Choice of Mode of Trial. *Criminal Law Review*, 10, pp. 764-783.
- JUNG, H. (1997), Plea Bargaining and Its Repercussions on the Theory of Criminal Procedure. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 5, pp. 112-122.
- KOBAYASHI, B.H. & LOTT, J.R. (1996), In Defense of Criminal Defense Expenditures and Plea Bargaining. *International Review of Law & Economics*, 16, pp. 397-416.
- LANGBEIN, J.H. (1979), Land without Plea Bargaining: How the Germans Do It. *Michigan Law Review*, 78, pp. 204-225.
- LANGER, M. (2004), From Legal Transplants to Legal Translations: The Globalization of Plea Bargaining and the Americanization Thesis in Criminal Procedure. *Harvard International Law Journal*, 45, pp. 1-64.
- LAWRENCE, J.O.K., M.; RAB, S.; NAKHWAL, J. (2008), Hardcore Bargains: What Could Plea Bargaining Offer in UK Criminal Cartel Cases? . *Competition Law Journal*, 7, pp. 17-42.
- LEE, S.H. (2005), The Scales of Justice: Balancing Neutrality and Efficiency in Plea-Bargaining Encounters. *Discourse & Society*, 16, pp. 33-54.
- MARINOVA, G. (2006), Bulgarian criminal procedure: The new philosophy and issues of approximation. *Review of Central and East European Law*, 31, pp. 45-79.
- MCCONVILLE, M. & BRIDGES, L. (1993), Pleading Guilty While Maintaining Innocence. *New Law Journal*, 143, pp. 160-161.
- MICHAEL, B. (2008), Anti-Corruption Law: Lessons for Former Soviet Countries from Azerbaijan. *Working Paper*.
- MIERS, D. (2001), *An International Review of Restorative Justice*. London: Home Office.
- MOOHR, G.S. (2004), Prosecutorial Power in an Adversarial System: Lessons from Current White Collar Cases and the Inquisitorial Model. *Buffalo Criminal Law Review*, 8, pp. 165-220.
- PALMER, G. (1999), Abolishing Plea Bargaining: An End to the Same Old Song and Dance. *American Journal of Criminal Law*, 26, pp. 505-536.
- RAMIREZ GARCÍA, L.R. & ÁNGEL URBINA, M. (2000), Guatemala. In J.B.J. MAIER, K. AMBOS & J. WOISCHNIK, eds., *Las Reformas Procesales penales en América Latina*. pp. 442-508. Buenos Aires: Ad Hoc.
- RASIZADE, A. (2003), Azerbaijan in transition to the "New Age of Democracy". *Communist and Post-Communist Studies*, 36, pp. 345-372.
- REICHEL, J.D. (2004), A Hobson's Experiment: Plea Bargaining in the Republic of Georgia. *Journal of East European Law*, 11, p. 159.
- RICHMAN, D.C. (1995), The Costs and Benefits of Purchasing Information from Scoundrels. *Federal Sentencing Reporter*, 8, pp. 292-295.
- SCOTT, R.E. & STUNTZ, W.J. (1991), Plea Bargaining as Contract. *Yale Law Journal*, 101, pp. 1909-1968.

- SWENSON, T. (1995), The German Plea Bargaining Debate. *Pace International Law Review*, 7, pp. 373-430.
- THAMAN, S. (2007), Plea-Bargaining, Negotiating Confessions and Consensual Resolution of Criminal Cases. *Electronic Journal of Comparative Law*, 11, pp. 1-54.
- TRECHSEL, S. (2005), *Human Rights in Criminal Proceedings*. Oxford: Oxford University Press.
- VOGLER, R.K. (2005), *A World View of Criminal Procedure*. Aldershot: Ashgate.
- VOGLER, R.K. (2008), France. In R.K. VOGLER & B. HUBER, eds., *Criminal Procedure in Europe*. pp. 171-268. Berlin: Duncker & Humbolt
- WEIGEND, T. (2003), Is the Criminal Process about Truth: A German Perspective. *Harvard Journal of Law & Public Policy*, 26, pp. 157-173.
- ZANDER, M. (1992), The Royal Commission's Crown Court Survey. *New Law Journal*, 143, pp. 1730-1734.